

Asfalttikartelli Suomessa 1994 - 2002

Tapio Niiranen



Tekijä(t) Tapio Niiranen	
Koulutusohjelma Liiketalous	
Opinnäytetyön otsikko Asfalttikartelli Suomessa 1994–2002	Sivu- ja liitesivumäärä 40
<p>Korkeimman hallinto-oikeuden päätöksen mukaan Suomessa toimi vuosina 1994–2002 maantieteellisesti kattava ja taloudellisesti erittäin haitallinen asfalttikartelli. Siihen osallistui kaikkiaan seitsemän alan yritystä Lemminkäisen johtamana. Kartelliin osallistuneille tuomittiin Suomen suurimmat seuraamusmaksut, ”kartellisakot”. Lisäksi kärjäoikeus tuomitsi kartelliin osallistujat maksamaan vahingonkorvausta ylihinnosta kärsineille kunnille, valtion vahingonkorvauskanne hylättiin.</p> <p>Tämän opinnäytetyötutkimuksen tarkoituksena on selvittää niin kutsutun asfalttikartellin toimintaa ja sen seuraamuksia. Tutkimus toteutettiin niin sanottuna kirjastotutkimuksena. Tärkeimmät lähteet olivat Suomen laki, sekä lakiaiheinen kirjallisuus ja tutkimukset. Lisäksi lähteinä oli raportteja ja lausuntoja. Varsinaisena tutkimusaineistona olivat markkinaoikeuden, korkeimman hallinto-oikeuden ja kärjäoikeuden päätökset asiassa. Kärjäoikeuden vahingonkorvauspäätöksestä on valitettu, joten asian käsittely jatkuu ainakin hovioikeudessa ja luultavasti myös korkeimmassa oikeudessa.</p> <p>Tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että koska Suomessa kartellit kiellettiin lopullisesti vasta 1993, näyttää asfalttialalla kuten koko talouselämässä olleen epätietoisuutta muuttuneesta lainsäädännöstä. Kartelleista tuomitut suuret seuraamusmaksut ja vahingonkorvaukset lienevät tulleet yllätyksenä kaikille kilpailuoikeuden ja vahingonkorvausoikeuden asiantuntijoita lukuun ottamatta.</p> <p>Asfalttikartelli seuraamuksineen on herättänyt koko yhteiskunnan tietoiseksi kartellien vahingollisuudesta ja viime aikoina onkin kilpailulakeja muutettu kartellien kitkemiseksi taloudesta. Lainsäädännön muutokset jatkuvat, esimerkiksi kartellien kriminalisointia on pohdittu, mutta aika näyttää miten lainsäädäntö kehittyy ja vähenevätkö kartellit Suomessa.</p>	
Asiasanat kilpailuoikeus, kartellit, seuraamukset	

Sisällys

1	Johdanto	1
1.1	Tutkimustehtävä.....	3
1.2	Tutkimusmetodin valinta	3
2	Kilpailulakien kehitys	5
2.1	Kilpailulakien historiaa.....	7
2.2	EU:n kilpailuoikeus.....	8
2.3	Kilpailulakien historia Suomessa.....	9
2.4	Kilpailuviranomaiset Suomessa	11
2.5	Vahingonkorvauksista.....	12
3	Kartellien teoriaa	14
3.1	Kartellien aiheuttamat vahingot.....	14
3.2	Sanktiot kartelleista.....	16
3.3	Sallittu yhteistyö yritysten välillä	17
3.4	Kartellin muodostumisen edellytykset	17
3.5	Kartellien kriminalisointi Suomessa.....	19
3.6	Kartellit Suomessa	20
4	Asfalttikartelli.....	21
4.1	Tutkimusmenetelmä.....	21
4.2	Kilpailuviraston toiminta asfalttikartellissa.....	22
4.3	Markkinaoikeuden päätös	24
4.3.1	Markkinaoikeuden perusteluja.....	25
4.3.2	Seuraamusmaksun määrääminen.....	25
4.4	Korkeimman hallinto-oikeuden päätös	26
4.5	Vahingonkorvausasia käräjäoikeudessa	28
4.5.1	Valtion vahingonkorvaukset hylättiin	29
4.5.2	Kuntien vahingonkorvaukset	29
5	Pohdintaa.....	31
5.1	Tuloksista.....	31
5.2	Lemminkäisen pörssikurssin kehitys vuosina 2000–2015	33
5.3	Kartellien kriminalisoinnista.....	35
5.4	Lisäkysymyksiä	35
5.5	Tutkimuksen luotettavuudesta.....	36
5.6	Mitä opin	37
	Lähteet	38

1 Johdanto

Lapsuudenaikainen ystäväni kertoi minulle syyskuussa 2015 kokemuksistaan asfalttiyrityksistä. Hän oli elokuussa 2004 pyytänyt tarjouksia länsivantaalaisen omakotitalonsa pihatien asfalttoinnista viemäritöiden jälkeen. Ystäväni oli lähettänyt tarjouspyynnön neljälle toimijalle, ”Lemminkäinen ja kolme jotain pienempää”, ja kaikista oli tullut käytännössä yhtä suuri tarjous. Hänen soittaessaan tarjoustensa perään ihmetelläkseen asiaa ja hiukan tinkiäkseen oli vastaus ollut kaikkialla: ”Ota tai jätä!”. En tullut kysyneeksi, minkä yrityksen tarjouksen hän lopulta valitsi, mutta pakko oli joku ottaa, kun ”painoi kaupungin viskaalit niskaan.” Aivan oikeutetusti ystävälleni heräsi epäily asfalttialalla mahdollisesti harjoitetuista kielletyistä kilpailunrajoituksista.

Kilpailua on ollut aina maapallolla ensimmäisistä yksisoluisista organismeista lähtien. Talouselämässä vapaaseen kilpailuun perustuva markkinatalous on osoittautunut säännöllisistä kriiseistä huolimatta tehokkaimmaksi keinoksi luoda hyvinvointia, ainakin toistaiseksi.

Tehokas markkinatalousjärjestelmä tekee oikeita asioita, eli kysyntä määrää pitkälti tarjonnan, sekä tekee asioita oikein, eli tekee asiat tehokkaasti, resursseja tuhlaamatta. Resurssien tuhlauksen estää tehokas kilpailujärjestelmä, tuhlailijat eivät menesty kilpailussa ja joko kuolevat pois tai tehostavat toimintaansa.

Kuitenkaan täysin vapaa kilpailu ei tuota ainakaan yhteiskunnan kannalta parasta mahdollista tulosta. Täysin vapaasti kilpailtaessa muodostuu lopulta monopoleja ja kartelleja, joiden toiminta ei yleensä ole tehokasta ja joista kärsii viime kädessä tavallinen kuluttaja sekä koko yhteiskunta.

Siksi markkinataloutta harjoittavat yhteiskunnat ovat kaikkialla nykyaikana säätäneet lakeja turvatakseen yhteiskuntaa hyödyttävän vapaan kilpailun. Esimerkiksi Suomessa on voimassa Kilpailulaki (948/2011), jonka ensimmäinen pykälä kuuluu seuraavasti:

Tämän lain tarkoituksena on terveen ja toimivan taloudellisen kilpailun turvaaminen vahingollisilta kilpailunrajoituksilta.

Tätä lakia sovellettaessa on erityisesti otettava huomioon markkinoiden toimintaedellytysten ja elinkeinon harjoittamisen vapauden suojaaminen niin, että myös asiakkaat ja kuluttajat hyötyvät kilpailusta.

Kun syksyllä 2014 opinnäytetyön tekeminen alkoi vähitellen tulla ajankohtaiseksi, olin hiukan hukassa. En ollut töissä ja pitkästä aikaisemmasta työhistoriasta huolimatta en ollut koskaan tehnyt mitään liiketalouteen liittyvää. Nopealla selauksella ei Haaga-Helian opinnäytetoimeksiantajiltakaan löytynyt mitään sopivaa ja mielenkiintoista.

Toimin sitten kuten jokainen kunnan opiskelija eli keskustelin asiasta opinto-ohjaajani kanssa. Hän tunsikin minut ja tilanteeni eikä aikaakaan, kun tuli viesti, että hän oli keskustellut erään opettajan kanssa, joka ehdotti aihetta ja suostuisi ohjaajakseni. Aihe oli hiukan yllättävä: jotain kartelleista Suomessa. Olin yllättyneenä, koska juridiikkaa ei valitettavasti ollut mahtunut laskennantäyteisiin suuntautumisopintoihini ja opinnäytetyöhän suositellaan tehtäväksi jostain tutusta suuntautumisaiheesta.

Toki asiaa pohdittuani tajusin, että opinnäytetyö juridiikasta täydentäisi mukavasti opintojani, vaikka se siis hiukan vaikeampaa olisikin, joten otin haasteen vastaan ja aloin suunnitella opinnäytetyötäni ”jotain kartelleista Suomessa”. Aihe on kyllä mielenkiintoinen ja materiaalia on tarjolla. Mutta joskus elämä heittelee ja ryhdyin tosissani tutkimaan ja kirjoittamaan vasta syksyllä 2015, nyt päätoimisena opinnäytetyökirjoittajana vailla muita opintoja tai velvollisuuksia.

Alkuperäisenä tarkoitukseni oli käsitellä kartelleja useamman kotimaisen kartellin kautta, mutta tutkimus olisi paisunut liikaa. Asfalttikartelli valikoitui kohteekseni, vaikka – valitettavasti – Suomessa on ollut paljon muitakin mielenkiintoisia kartellitapauksia, esimerkiksi niin kutsuttu puunostokartelli. Asfalttikartelli oli pitkäaikainen, se tuotti paljon vahinkoa, joten siitä tuomittiin suuret seuraamusmaksut ja tuomittaneen suuret vahingonkorvaukset. Asfalttikartellista on saatavissa paljon aineistoa ja se on monessa suhteessa ennakkotapaus jopa koko EU:n kartellioikeudessa, joten se on erittäin mielenkiintoinen tutkimuskohde.

Lisäksi asfalttikartellia aiheena puolsi tutkimusten vähäisyys. Suomalaisten korkeakoulujen ja ammattikorkeakoulujen tietokannoista ei löytynyt juuri ollenkaan asfalttikartellia sisältäviä käsitteleviä lopputöitä, ainakaan suomeksi. Oli lukuisia töitä, joissa esimerkiksi asfalttikartellin seuraamusmaksuja käsiteltiin, mutta varsinaisesti asfalttikartelliin keskittyviä töitä en löytänyt kuin yhden, mutta en saanut sitä ladattua tietokoneelleni. Ehkäpä hyvä niin. Lieneekin niin, että asfalttikartelliasian keskeneräisyys pelottaa tutkijoita, vahingonkorvausjutut ovat vielä hovioikeudessa. Ehkäpä sitten, kun korkein oikeuskin joskus kaukaisessa tulevaisuudessa antaa päätöksensä vahingonkorvauksista, näemme vyöryn tutkimuksia, jotka vetävät asfalttikartellin lopullisesti yhteen?

1.1 Tutkimustehtävä

Tässä tutkimuksessa käsitellään yhtä kielletyn kilpailunrajoituksen muotoa eli kartelleja ja Suomessa suurta huomiota saanutta niin kutsuttua asfalttikartellia. Kartelli ei käsitteenä ole yksiselitteinen, mutta erittäin yksinkertaistaen siinä on kyseessä kilpailijoiden välinen yhteistyö, joka rajoittaa kilpailua.

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää seuraavia asioita:

1. Asfalttikartellin syntymiseen johtavat olosuhteet.
2. Asfalttikartellin toiminta.
3. Asfalttikartellin seuraukset siihen osallistuneille yrityksille.
4. Juridiset lait ja periaatteet seuraamusmaksujen takana.

1.2 Tutkimusmetodin valinta

Opinnäytetyö on tieteellinen tutkimus ja se pitää tehdä noudattaen tieteellisen tutkimuksen sääntöjä ja periaatteita.

Yleinen kahtiajako tutkimuksissa on laadulliset eli kvalitatiiviset sekä määrälliset eli kvantitatiiviset tutkimukset. Laadullisessa tutkimuksessa käytetään tekstiä ja määrällinen tutkimus perustuu lukuihin. Määrällisen tutkimuksen määritelmä on tiukempi tilastollisine menetelmineen ja tiukkoine tulkintasääntöineen, ja se tutkimus, joka jää määrällisen tutkimuksen ulkopuolelle, on laadullista tutkimusta. (Kananen 2014, 18.)

Tutkimustyössäni en aio käyttää mitään tilastollisia menetelmiä, vaan se perustuu pelkästään dokumenttien lukemiseen, joten tutkimukseni on laadullinen.

Laadullista tutkimusta käytetään, kun ei ole tutkittavasta ilmiöstä ei ole valmiita teorioita, joita voisi testata määrällisillä menetelmillä. Laadullisessa tutkimuksessa on yksi iso kysymys: ”Mistä tässä on kyse?” (Kananen 2014, 16.)

Laadullisessa tutkimuksessa pyritään tutkittavan ilmiön kuvaamiseen, ymmärtämiseen ja tulkitsemiseen. Se tutkii yksittäistä tapausta, joten tutkimustulosta ei voida yleensä yleistää. Laadullisen tutkimuksen tärkein tiedon kerääjä ja käsittelijä on tutkija itse ja se on usein kuvailevaa, jolloin tutkijaa kiinnostavat prosessit, merkitykset ja ilmiöt. Logiikka laadullisessa tutkimuksessa on yleensä induktiivinen eli edetään yksittäisistä havainnoista tuloksiin. (Kananen 2014, 18–20.)

Laadullisessa tutkimuksessa myös teorian osuus on keskeinen. Tutkimuksen teorialla tarkoitetaan yleensä tutkimuksen tietoperustaa eli viitekehystä, vaikka tutkimuksessa tarvi-

taan teoriaa myös metodien, luotettavuuden ja koko tutkimuksen käsittelemisessä. (Sarajärvi & Tuomi 2009, 18.)

Laadullisen tutkimuksen perusanalyysimenetelmä on sisällönanalyysi. Sisällönanalyysissä päätetään mitkä asiat aineistossa kiinnostavat, kerätään ja erotellaan kyseiset asiat aineistosta, sitten luokitellaan, tyypitellään tai tehdään jotain muuta kiinnostavalle aineistolle ja lopuksi kirjoitetaan yhteenveto. (Sarajärvi & Tuomi 2009, 91-92.)

Aineiston luokittelussa tarvitaan jokin lähtökohta. Yleensä käytetään jakoa teoreettiseen ja aineistolähtöiseen luokitteluun. Teoreettisessa luokittelussa käytetään apuna teoriaa ja aineistolähtöisessä luokittelussa katsotaan vain mitä aineistosta löytyy välittämättä teoriasta. (Kananen 2014, 108.)

2 Kilpailulakien kehitys

Kilpailulla tarkoitetaan toimijoiden pyrkimystä saavuttaa jotain, jota ei riitä kaikille. Kaikelle kilpailulle onkin luonteenomaista tavoiteltavan objektin niukkuus. Taloudellisessa kilpailussa tavoitellaan taloudellista voittoa tai muuta hyötyä. Yhteiskuntapolitiikan keskeinen kysymys onkin tuotannon järjestäminen: kuka hallitsee niukkoja resursseja sekä kuka tekee mitäkin ja mihin hintaan? Markkinataloudessa tämä on jätetty kilpailun tehtäväksi. Oletus on, että vapaa kilpailu johtaa tehokkuuteen, edistykseen ja hyvinvoinnin lisääntymiseen. (Kuoppamäki 2012, 2; Virtanen M, 2008, 9; Ojala 2011, 8.)

Kilpailuoikeudella sen suppeassa merkityksessä tarkoitetaan kilpailunrajoituksia koskevaa lainsäädäntöä. Kilpailunrajoituksia ovat kartellit eli samalla tuotanto- tai jakeluportaalla olevien yritysten kielletty yhteistyö, vertikaaliset kilpailunrajoitukset eli eri portaalla toimivien yritysten kielletty yhteistyö sekä määräävän markkina-aseman väärinkäyttö. Kilpailuoikeuden laajassa merkityksessä ovat myös mukana esimerkiksi valtion tukia koskevat säännöt ja julkisten hankintojen sääntely. Kilpailulainsäädännöllä pyritään talouden tehokkuuteen ja reiluun kilpailuun. Maailmassa säädellään kilpailua erilaisilla laeilla jo yli sadasakahdessa kymmenessä valtiossa ja useissa talousyhteisöissä. (Kuoppamäki 2012, 1; Ojala 2011, 8, 22.)

Kuitenkin on tärkeää markkinatalousjärjestelmässä tehdä ero vapaan kilpailun ja toimivan sekä tehokkaan kilpailun välillä. Vapaassa kilpailussa julkinen valta ei rajoita yritysten vapautta kilpailla keskenään ja se on turvattu länsimaissa elinkeinovapaudella, yksityisellä omistusoikeudella, sopimusvapaudella sekä sitoumusten noudattamista turvaavilla velvoite- ja maksukyvyttömyysoikeudella. Toimivassa kilpailussa kilpailu täyttää tehtävänsä talouden ohjailussa. Tällöin on tärkeää, että yritykset myös kilpailevat, pelkkä oikeudellinen mahdollisuus kilpailuun ei riitä. Tehokkaassa kilpailussa kilpailu lisää talouden tehokkuutta varsinkin kohdistuen resurssit parhaalla mahdollisella tavalla. (Kuoppamäki 2012, 4.)

Markkinataloudella on myös haittapuolensa. Kun tehottomat yritykset kuolevat, markkinat keskittyvät ja syntyy monopoleja. Jos oman toiminnan tehostaminen on vaikeaa, voi olla houkutus estää kilpailijan toimintaa. Verisen kilpailun sijaan voidaan sopia yhteistyöstä eli kartelleista. Siksi kilpailuviranomaisen täytyy valvoa, että kilpailukeinot ovat sääntöjen mukaisia ja kilpailun rakenteelliset edellytykset ovat olemassa, jolloin haitoilta voidaan välttyä. (Kuoppamäki 2012, 4-5.)

Kilpailulainsäädännön tehtävä on suojella kilpailua niin prosessina kuin instituutionakin, tästä vallitsee laaja yksimielisyys. Tosin niin sanottu uusitävaltalainen koulukunta kyseen-

alaistaa koko kilpailulainsäädännön. Sen sijaan kilpailulakien yhteiskunnallisista päämääristä on useita koulukuntia. Riittääkö pelkkä talouden tehokkuuden suojeleminen, vai tarvitaanko laajempia yhteiskunnallisia tavoitteita kuten kuluttajan suojeleminen ja liiallisen taloudellisen vallan keskittymisen estäminen? Tarvitaanko vahvaa, neutraalia valtiota, joka on yhteiskunnallisten kiistojen yläpuolella? Yhteiskunnassamme on tehty poliittinen valinta markkinataloudesta ja siihen aina kuuluvasta kilpailusta ja kilpailulainsäädäntöä tarvitaan, jotta markkinataloutemme toimii. Kilpailulaki on markkinatalouden perustuslaki. (Kuoppamäki 2012, 5-6; Ojala 2011, 17–20.)

Kilpailuoikeuden menetelmiä voidaan ryhmitellä asian vireilletulon mukaan. Kieltoperiaatteessa (de jure) lakia rikkova menettely on kiellettyä riippumatta menettelyn vaikutuksista. Väärinkäyttöperiaatteessa (rule of reason) on viranomaisen osoitettava menettelyn vahingot ja siten sen sääntelyn vastaisuus. (Ojala 2011, 23–24.)

Markkinavoimalla tarkoitetaan yrityksen kykyä hinnoitella markkinoista piittaamatta tai muuten vaikuttaa kilpailuun esimerkiksi sulkemalla muita yrityksiä kilpailusta. Markkinavoima on havaittavissa oleva oikea ilmiö ja samalla se on yksi kilpailuoikeuden ydinkäsite. Yksi kilpailuoikeuden kuvaus onkin, että sen avulla puututaan haitalliseen markkinavoimaan joko jälkikäteen tai ennakoivasti. Kartellissa yritykset saavuttavat markkinavoimaa keskinäisellä sopimuksella, jolla pidättäydytään kilpailusta. (Kuoppamäki 2012, 9.)

Markkinavoima ei sinänsä ole hyvä tai paha, mutta se vaatii sääntelyä, sillä kilpailun vaikeimpiin kysymyksiin kuuluu markkinavoiman ja markkinoiden tehokkuuden välinen suhde. Kilpailuoikeuden on taas erotettava markkinavoiman hyvät ja huonot vaikutukset. (Kuoppamäki 2012, 10.)

Alois Schumpeter esitti että kilpailua ohjaavat innovaatiot sanan laajassa merkityksessä. Innovaatiot vaativat panostuksia ja niiden avulla voi yritys saavuttaa aseman, jossa sillä on markkinavoimaa. Yritykset eivät investoisi, jos siitä ei saisi hyötyä, jota markkinavoima antaa. Taloudellinen kasvu on siis nopeampaa monopolissa kuin täydellisessä kilpailussa, koska innovaatiot ovat kasvun perusta. Sitten taas joku muu yritys tekee uuden innovaation ja saavuttaa markkinavoimaa ja niin edelleen kehitys kehittyy. Tilapäistä markkinavoimaa ei pidetäkään ongelmana, jos sen saavuttaa muita yrityksiä tehokkaammalla toiminnalla. (Kuoppamäki 2012, 15–16.)

Kenneth Arrow taas osoitti, että monopolilla ei ole motivaatiota innovoida, voittoa tulee paljon muutenkin. Ja jos monopoli innovoi, se kilpailee vain itsensä kanssa, eikä luo uutta

toimintaa, kuten kilpailuilla markkinoilla tapahtuisi, jonkun muun yrityksen innovoidessa. (Björkroth & Boëlius 2008, 139.)

Sekä Schumpeterin että Arrow'n ajatuksilla on kannattajansa ja ne pätevät eri tavoin erilaisissa olosuhteissa ja erilaisilla toimialoilla. Varauksin voidaan kuitenkin sanoa, että kilpailuilla markkinoilla innovoidaan yleensä enemmän. (Tiainen 2008, 29.)

Kilpailulla on yhteiskunnassa muitakin etuja kuin tehokkuusetu. Jo markkinatalouden isä Adam Smith näki kilpailun keinona taloudellisen päätöksenteon hajauttamiseen. Kansalaisen kannalta yksityinen vallankäyttö ei välttämättä ole parempi kuin julkinen, päinvastoin, julkista vallankäyttöä ohjaavat perustuslailliset oikeusturvatakeet. Sen sijaan kuluttajalla on kilpailutaloudessa oikeus äänestää rahoillaan. Menestyäkseen kilpailussa on yritysten huomioitava kuluttajien etu ja tällöin kilpailumekanismi rajoittaa kohtuutonta hyötymistä muiden kustannuksella ja taloudellisen vallan keskittyminen vähenee. Hyvin toimivaa kilpailua voidaan pitää jopa kaikkein tehokkaimpana vallan hajauttajana, jolloin huomataan, että kilpailun rooli yhteiskunnassa on huomattavasti suurempi, kuin pelkän tehokkaan talouden luominen. Tietenkään pelkkä toimiva kilpailu ei riitä vapaan, hyvinvoivan ja oikeudenmukaisen yhteiskunnan toteutumiseen. Kilpailu on siis elintärkeää yhteiskunnallemme, ilman sitä ei nähtävästi hyvä yhteiskunta voi ajan mittaan toteutua. Silti lienee selvää, että kaikkia yhteiskunnan ongelmia ei voida ratkaista kilpailulla. Kysymys onkin, mitkä yhteiskunnan toiminnon vaativat julkista säätelyä ja mitkä markkinavoimat hoitavat itse parhaiten? (Kuoppamäki 2012, 18–19.)

2.1 Kilpailulakien historiaa

Jo niin sanotussa Hammurabin laissa (n. 2100 eaa.) lienevät olleet ensimmäiset tunnetut säännökset kilpailunrajoituksista. Sittemmin kilpailuoikeus on kukoistanut siellä missä kauppakin, kuten antiikin Roomassa. Ensimmäinen moderni kilpailulaki on niinkin myöhäinen kuin Yhdysvaltojen Sherman Act vuodelta 1890. Se kielsi kartellit ja markkinoiden monopolisoinnin ja sitä täydennettiin 1914 Clayton Actilla, jossa oli muun muassa yritys-kauppoja koskevia säännöksiä. (Kuoppamäki 2012, 19.)

Rooman ajalta on jo säilynyt yksityiskohtaista kilpailulainsäädäntöä, ensimmäisenä Julius Caesarin (n. 100 eaa. – 44 eaa.) ajalta lex Julia de Annona, joka sääteli viljakauppaa ja myöhemmin säännökset ulotettiin myös muihin hyödykkeisiin. Kuten jo aikaisemmin Kreikassa, myös Roomassa oli oma viranomainen, joka valvoi lain noudattamista. Myöhemmältä Rooman ajalta keisari Zenon perustuslaki vuodelta 483 sisältää kilpailusäännöksen, jota pidetään kokonaisuudessaan erittäin modernina. Jo 1500 vuotta sitten juristit pystyi-

vät Roomassa erottamaan määräävän markkina-aseman väärinkäytön ja kartellin. (Kuoppamäki 2012, 20–21.)

Keskiajalla Euroopassa (suunnilleen 500-luvun alusta 1400-luvulle) ei ollut paljon kilpailusäännöksiä, koska täällä elettiin enimmäkseen luontaistaloudessa. Lähinnä katolinen moraalioppi määritteli kristilliseen etiikkaan perustuvan hinnan, silti useissa maissa kiellettiin esimerkiksi viljan ostot, joiden tarkoituksena oli ainoastaan hintojen ylöspäin vedättäminen. (Kuoppamäki 2012, 21; Ojala 2011, 46.)

Uudella ajalla Euroopassa (1400-luvulta eteenpäin) oli suosiossa merkantilistinen talousoppi ja sitä vastaava talousjärjestelmä. Merkantilismissa oli tavoitteena ylijäämäinen kauppatase jolloin monopolit, tullit sekä suoranaiset kauppakiellot olivat keinoina estää kilpailua ja rajoittaa tuontia. (Kuoppamäki 2012, 21–22; Ojala 2011, 46.)

Vaihdanta alkoi vapautua vasta 1700-luvun lopulla valistusaatteen vaikutuksesta. Varsinainen kapitalismi syntyi 1800-luvun loppupuolella teollisen massatuotannon myötä. Pian Yhdysvalloissa huomattiin suuryritysten epäterveiden kilpailukeinojen haitat: pienyritysten konkurssit ja markkinoiden keskittyminen. Euroopassa kartellit olivat yleisiä teollisuudessa 1870-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan. Täällä uskottiin äärimmäiseen liberalismiin, jossa kilpailun vapauteen kuului myös olla vapaus olla kilpailematta. Sopimusvapaus kattoi myös kartellisopimukset. Joissain valtioissa oli voimassa kartellilakeja, mutta niitä ei juurikaan valvottu eikä siten noudatettu. Ensimmäinen toimivaltainen viranomaislainen oli Saksan pörssin valvontaneuvosto vuodelta 1896. 1890-luvun Itävallassa vaikutti lakimies Adolf Menzel, jonka puheet kartellien vahingollisuudesta saivat aikaan paljon keskustelua, mutta ei vielä lainsäädäntöä. Huomattiin kuitenkin, että markkinatalous tarvitsee pelisääntöjä kilpailun säilymiseksi. Euroopan ensimmäinen nykyaikainen kilpailulaki säädettiin Saksassa vuonna 1923. Pohjoismaissa kilpailulait tulivat voimaan Norjassa 1926, Tanskassa 1973, Ruotsissa 1946 ja Suomessakin 1958. Lainsäädäntö Euroopassa oli kuitenkin pitkään amerikkalaista lievempää. (Kuoppamäki 2012, 21–22; Ojala 2011, 49–51.)

2.2 EU:n kilpailuoikeus

EU:n tavoitteena on vakauden ja hyvinvoinnin turvaaminen koko Euroopassa. Yhtenäiset ja toimivat sisämarkkinat ovat tavoitteen saavuttamisessa avainasemassa. EU:n sisämarkkinaoikeuden osat ovat tavaroiden, palvelujen, työvoiman ja pääoman vapaa liikkuvuus (neljä vapautta), liikkeenperustamisoikeus, julkisten hankintojen sääntely ja kilpailuoikeus. (Ojala 2011, 29, 35.)

EU:n alkuperäisistä kuudesta jäsenvaltiosta vain Saksalla oli tehokasta kilpailulainsäädäntöä, joten tarve yhteiselle säätelylle oli olemassa. Vuonna 1957 solmittu Rooman sopimus loi Euroopan talousyhteisön. Sen artiklassa 85 (nykyään 101) kiellettiin kartellit ja artiklassa 86 (nykyään 102) määräävän markkina-aseman väärinkäyttö, silloin kun menettelyllä voi olla vaikutusta jäsenvaltioiden väliseen kauppaan. (Kuoppamäki 2012, 22–23.)

Saksalainen kilpailuajattelu on vaikuttanut paljon EU-oikeuden kehitykseen ja viime vuosina siihen on myös vaikuttanut Yhdysvaltojen kilpailuoikeus. EU:n kilpailuoikeus on erittäin tärkeää jäsenmaissa, sillä se voi tulla suoraan sovellettavaksi myös kansallisissa tuomioistuimissa ja viranomaisten toiminnassa. (Kuoppamäki 2012, 23.)

Yksinkertaistetusti perustamissopimuksen 101 artiklassa kielletään kartellit ja myös vertikaaliset kilpailunrajoitukset. Siinä käsitellään myös yhteismarkkinaoikeutta ja erittäin tärkeitä ryhmäpoikkeuksia. 102 artiklassa kielletään määräävän markkina-asian väärinkäyttö ja siinä on myös säännökset yrityskauppavalvonnasta. (Kuoppamäki 2012, 23–24.)

Nykyinen EU:n kilpailulainsäädäntö perustuu EU:n voimassa olevaan perussopimukseen eli niin kutsuttuun Lissabonin sopimukseen, joka tuli voimaan 1. joulukuuta 2009. Sen kilpailua koskeva pöytäkirja (nro 27) takaa komission oikeudet ja velvollisuudet toimia tehokkaan kilpailupolitiikan valvojana. (Ojala 2011, 95.)

EU:n kilpailusäännöstöä voitaneen pitää onnistuneena, sillä sen periaatteita noudattavat nykyään muun muassa Intia, Venäjä ja Kiina. Tietenkin näiden kehittyvien talouksien järjestelmissä on erityispiirteitä, jotka johtuvat kansallisista tavoitteista, joita ei EU:ssa ole. (Ojala 2011, 24.)

2.3 Kilpailulakien historia Suomessa

Suomessa kilpailulainsäädäntö on seurannut talouspolitiikkaa. Suljettua taloutta ja säännöstelyä alettiin lopullisesti purkaa vasta 1980-luvulla. Kun elinkeinoelämää ohjattiin keskitetyillä ratkaisuilla, oli kilpailulainsäädännön vaikutusala vähäinen. Tehokkaan kilpailusäädännön tarve syntyi lopullisesti vuonna 1988 tehdyn hintasäännöstelyn purkamisen jälkeen. Kuitenkin asiaa alkoi vauhdittaa vasta ETA-jäsenyyteen valmistautuminen 1990-luvun alussa. (Kuoppamäki 2012, 25–26.)

Vuoden 1957 niin sanottu kartellilaki (47/1957) perustui julkisuusperiaatteelle. Yritysten tuli ilmoittaa kilpailua rajoittavat järjestelyt kartelliviraston pitämään rekisteriin. Idea oli, että

julkisuus ja yleinen paheksunta johtaisivat rajoituksista luopumiseen. Tarjouskartelli oli kielletty, mutta kartellivirasto saattoi antaa poikkeusluvan. (Kuoppamäki 2012, 26.)

Vuoden 1964 laissa (1/1964) siirryttiin väärinkäyttömenettelyyn, jolloin kilpailunrajoitus ei sinänsä ole kielletty, mutta siihen voidaan puuttua jos sen voidaan osoittaa aiheuttavan vahinkoa. Määrähinnat kiellettiin. (Kuoppamäki 2012, 26.)

Vuoden 1973 laissa (423/1973) kilpailuviranomaisiksi tulivat muun muassa kilpailuasiemies ja kilpailuneuvosto. Vuoden 1985 lainmuutoksella (123/1985) vahvistettiin kilpailuneuvoston asemaa ja määriteltiin vahingollinen kilpailunrajoitus uudelleen. Kuluttajan edun tuli olla etusijalla lakia tulkittaessa. (Kuoppamäki 2012, 26.)

Vuoden 1988 laissa (709/1988) kiellettiin myös määräävän markkina-aseman väärinkäyttö ja Suomea velvoittavien kansainvälisiä sopimuksia rikkovat kilpailunrajoitukset. Kilpailuvirasto perustettiin ja hintasäännöstely purettiin. (Kuoppamäki 2012, 26-27.)

1990-luvun alussa oli ilmeistä, että väärinkäyttöperiaatteeseen perustuvalla kilpailulalla ei ollut riittävää pelotevaikutusta, kiinnijäämisen riski ja sanktiot olivat liian pieniä. Kieltoperiaatteelle perustuva uusi laki kilpailunrajoituksista (480/1992) tuli voimaan 1.9.1992. Nyt kiellettyjä olivat määrähinnat, tarjouskartellit, horisontaaliset hinta- ja markkinajakokartellit yleisesti sekä määräävän markkina-aseman väärinkäyttö. EU:n mukaisia ryhmäpoikkeuksia ei otettu käyttöön, mutta Kilpailuvirastolle annettiin oikeus myöntää yksittäisiä poikkeuslupia kartellikiellosta. Väärinkäyttöperiaatteen piiriin jäivät muut kuin hintoja koskevat vertikaaliset kilpailunrajoitukset. Kilpailunrajoitusten kriminalisoinnista siirryttiin EU:n mukaiseen hallinto-oikeudelliseen seuraamusmaksuun. Vuoden 1992 lailla haluttiin vähentää eroja EU:n kilpailuoikeuteen ja sen myötä alkoi kilpailuoikeuskäytäntö Suomessa kehittyä. (Kuoppamäki 2012, 28.)

Vuonna 2002 siirryttiin yhden tuomioistuimen järjestelmään, kun yhdistettiin kuluttajasioita käsitellyt markkinatuomioistuin sekä kilpailunrajoituksia käsitellyt kilpailuneuvosto ja muodostettiin markkinaoikeus (Kuoppamäki 2012, 28).

Seuraava uudistus tuli voimaan 1.5.2004 (318/2004). Tärkeimmät muutokset olivat kilpailulain yhdenmukaistaminen EU:n säännösten kanssa. Kansallisilla viranomaisilla on nyt oikeus ja velvollisuus soveltaa EU:n sääntöjä niissä tapauksissa, joilla voi olla vaikutusta jäsenvaltioiden keskinäiseen kauppaan. Poikkeuslupia ei enää ole, vaan yritysten on itse arvioitava kilpailunrajoitusten vaikutuksia toiminnassaan. Myös Kilpailuviraston toimivaltaa lisättiin. Se saa tehdä ensi asteen päätökset laissa kielletyn menettelyn lopettamises-

ta. Kilpailuviraston päätöksestä saa valittaa markkinaoikeuteen, joka tekee ensi asteena päätökset seuraamusmaksusta. (Kuoppamäki 2012, 32.)

Vuoden 2013 alussa Kilpailuvirasto ja Kuluttajavirasto yhdistettiin ja muodostettiin Kilpailu- ja kuluttajavirasto. Menettely oli pelkästään organisatorinen, virastojen lakisääteiset tehtävät eivät muuttuneet. (KKV 2013.)

Nykyisin on voimassa kilpailulaki (948/2011) vuodelta 2011. Sen säännöksistä valtaosa vastaa vuoden 1992 lain säännöksiä. Lähinnä lakia selkeytettiin ja tehtiin lukuisia täsmennyksiä. Vahingonkorvausoikeus laajennettiin kaikkiin kartellista kärsineisiin. Lukuisia kohtia, esimerkiksi seuraamusmaksun vanheneminen ja elinkeinonharjoittajan määritelmä harmonisoitiin EU:n säännösten kanssa. (Kuoppamäki 2012, 32–34.)

Kilpailulain 1 luvun 2 §:ssä kerrotaan lain soveltamisalan rajoitukset, joita ovat tietyt maataloustuottajien yhteenliittymät sekä työmarkkinat.

Vuoden 2011 laki ei tee eroa horisontaalisten ja vertikaalisten kilpailunrajoitusten välille, vaan laki koskee yhtä lailla molempia. Kartellit ovat siis vain yksi lain osa-alue. (Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2014, 14.)

Kilpailunrajoitusten monimutkaisuutta ja kilpailulainsäädännön sekä laintulkintojen nopeaa kehitystä osoittaa, että vuoden 2011 kilpailulakia on jo muutettu useasti: lait 662/2012, 123/2013, 586/2013, 592/2013, 595/2013, 1169/2013, 635/2014 sekä 78/2015. Tärkeimmät muutokset ovat koskeneet seuraamusmaksusta vapautumista, määräävää markkina-asemaa vähittäiskaupassa ja kilpailun tasapuolisuuden turvaamista julkisen ja yksityisen elinkeinotoiminnan välillä.

2.4 Kilpailuviranomaiset Suomessa

Kilpailunrajoitusasioita käsittelevät Kilpailuvirasto, markkinaoikeus, Aluehallintovirasto ja korkein hallinto-oikeus. Myös yleisessä tuomioistuimessa voidaan käsitellä kilpailukysymyksiä siviiliasiana, esimerkiksi vahingonkorvausvelvollisuutta. (Kuoppamäki 2012, 58.)

Kilpailuviraston tehtävänä on selvittää kilpailunrajoituksia ja valvoa kilpailulain noudattamista. Jos Kilpailuvirasto katsoo elinkeinonharjoittajien rajoittavan kilpailua, sen on ryhdyttävä toimenpiteisiin kilpailunrajoitusten tai niiden vahingollisten vaikutusten poistamiseksi, lisäksi Kilpailuvirasto tekee markkinaoikeudelle esityksen seuraamusmaksusta. Kilpailulain 32 § määrää Kilpailuviraston priorisoimaan tehtävänsä, vähäpätöiset asiat ja ilmeisen

perusteettomat toimenpidepyynnöt voidaan jättää käsittelemättä. Koska vakavat kilpailunrajoitukset kuten kartellit voivat aiheuttaa suurta vahinkoa ja niiden tutkiminen on vaikeaa, on Kilpailuvirastolla laajat tutkimisvelvollisuudet ja –oikeudet. Esimerkiksi Kilpailuvirasto voi markkinaoikeuden luvalla tehdä kotietsintöjä haitallisten kartellien torjumiseksi. Tämä osoittaa, kuinka vakavana kilpailunoikeusrikkomuksia nykyään pidetään, kotirauhan rikkomiseen vaaditaan rikosasioiden puolellakin sangen vakava rikos. (Kuoppamäki 2012, 58–61.)

Kilpailuviraston asiaratkaisun sisältävistä päätöksistä voi valittaa markkinaoikeuteen. Markkinaoikeus on erityistuomioistuimien, joka käsittelee sille eri laeissa määrättyjä asioita, esimerkiksi kilpailulaissa määrättyjä asioita. Markkinaoikeuden päätöksestä saa valittaa korkeimpaan hallinto-oikeuteen. (Kuoppamäki 2012, 63–64.)

Kilpailuviranomaisten ei tarvitse puuttua vähämerkityksisiin kilpailunrajoituksiin. Kilpailulain 5 §:ssä sanotaan: ”..., kilpailu merkittävästi estyy...” EU:n komissio on määritellyt vähämerkityksiset kilpailunrajoitukset markkinaosuusrajoineen niin sanotussa de minimis – tiedonannossa, EYVL 2001 C 368/11. Sen mukaan esimerkiksi kilpailijoiden väliset kilpailunrajoitukset eivät ole merkittäviä, jos kilpailijoilla on yhteensä korkeintaan 10 prosentin markkinaosuus. Jos markkinaosuusraja ylittyy, voi kilpailunrajoitus silti olla joissain olosuhteissa vähämerkityksellinen. Myös toiseen suuntaan on harkinnanvaraa; jos kilpailunrajoitusta pidetään erityisen moitittavana ja taloudellisesti lähes aina vahingollisena, voi Kilpailuvirasto ottaa asian käsittelyyn, vaikka kilpailunrajoitukseen osallisten yritysten markkinaosuus olisikin vähäinen. (Kuoppamäki 2012, 114–115.)

2.5 Vahingonkorvauksista

Kartellin aikana oli voimassa Laki kilpailunrajoituksista, jonka 18 a § tuli voimaan 1.10.1998. Siinä sanottiin, että ”Elinkeinonharjoittaja... on velvollinen korvaamaan toiselle elinkeinonharjoittajalle aiheuttamansa vahingon.” Nykyisin on voimassa kilpailulaki, jonka 20 §:ssä sanotaan: ”Elinkeinonharjoittaja... on velvollinen korvaamaan kilpailunrajoituksesta koituneen vahingon.” Eli nykyään ei tarvitse olla elinkeinonharjoittaja saadakseen korvausta kilpailulain nojalla.

Vahingonkorvauslain (412/1974) 2 luvun 1 §:ssä sanotaan, että ” Joka tahallisesti tai tuotamuksesta aiheuttaa toiselle vahingon, on velvollinen korvaamaan sen...” Vahingonkorvaus voi käsittää yleensä vain korvauksen henkilö- tai esinevahingosta, mutta 5 luvun 1 §:ssä korvausvelvollisuutta laajennetaan: ”... Milloin vahinko on aiheutettu rangaistavaksi säädetyllä teolla tai julkista valtaa käytettäessä taikka milloin muissa tapauksissa on erit-

täin painavia syitä, käsittää vahingonkorvaus hyvityksen myös sellaisesta taloudellisesta vahingosta, joka ei ole yhteydessä henkilö- tai esinevahinkoon.”

Yleisperiaatteen mukaisesti vahingonkorvauksen tulee olla täysimääräinen, eli se hyvittää kokonaan kärsityn vahingon. Se ei kuitenkaan saa olla tätä suurempi eli ylikompensatorinen, jolloin vahingon kärsijä saisi lopulta etua vahinkotapahtumasta. Tämä periaate tunnetaan vahingonkorvausoikeudessa rikastumiskieltona. (Hemmo 2005, 144.)

Vahingonkorvauslain 6 luvussa määrätään korvausvastuun jakautumisesta. Siinä muun muassa sanotaan, että korvausta voidaan sovittaa jos vahingon kärsijä on myötävaikuttanut vahinkoon ja että useamman aiheuttamasta vahingosta vastaavat aiheuttajat yhteisvastuullisesti.

On tuotu esille, että vahingonkorvausjutuissa yleinen tuomioistuin ei ole sidottu kilpailu-asiaoikeuden kantaan kartellin lainvastaisuudesta. Käytännössä kuitenkin vahingonkorvausjuttu yleisessä oikeudessa on kilpailuoikeuden jatke, sillä parhaat kartellien asiantuntijat ovat kilpailuviranomaisia. Loisi suurta oikeusepävarmuutta, jos yleiset tuomioistuimet mitätöisivät markkinaoikeuden tai korkeimman hallinto-oikeuden päätökset. (Kanniainen & Määttä 2011, 94-95.)

3 Kartellien teoriaa

Kartelli on yksinkertaista kilpailijoiden yhteistyötä, jonka tarkoituksena on vähentää kilpailua. Neljää kartellityyppiä pidetään yleisesti haitallisimpina. Hintakartellissa sovitaan myyntihinnoista, ostohinnoista tai toimitusehdoista, tarjouskartellissa tehdään yhteistyötä tarjousten suhteen, tuotannonrajoituskartelleissa rajoitetaan tuotantoa tai myyntiä ja markkinoidenjakokartelleissa jaetaan markkinat, asiakkaat tai hankintojen lähteet. (Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2014, 7.)

Kartellien paheksunta näkyy myös kilpailulaissa. Sen 5 §:ssä erityisesti kielletään hinnoista sopiminen, tuotannon rajoittaminen, markkinoiden jakaminen, kauppakumppanien syrjiminen ja sopimukseen kuulumattomat lisäsuoritukset. Tosin mielenkiintoista on, että sana ”kartelli” mainitaan kilpailulaissa ensimmäisen kerran vasta pykälässä 14, seuraamusmaksusta vapautuminen kartellitapauksissa.

Muita kartellityyppejä ovat muun muassa tietojenvaihtokartellit ja kollektiiviset boikotit (Wikberg 2009, 49). Kartellissa voi olla samanaikaisesti useampi kielletyn yhteistyön muoto (Ojala 2011, 473).

3.1 Kartellien aiheuttamat vahingot

Kartelleja pidetään yleisesti kilpailunrajoituksista vahingollisimpina ja siksi ne ovat nykyisen eurooppalaisen kilpailulainsäädännön painopistealue. Kartelleja on jopa kutsuttu sala-liitoksi kuluttajaa vastaan. Siksi seuraamukset ovat nykyään ankarat. Kartellista seuraa koko yhteiskunnalle hyvinvointitappioita, joiden määrän tarkka arviointi on tosin hyvin hankalaa. Kartelli supistaa tuotantoa kilpailutilanteeseen verrattuna nostaakseen hintaa, tällöin tuottamatta jääneen tuotannon arvo on hyvinvointitappio yhteiskunnalle. Lisäksi kuluttaja joutuu maksamaan hyödykkeestä enemmän ja yrityksellä ei ole tarvetta tehostaa toimintaansa, jolloin koko kansantalouden tehokkuus heikkenee. (Kuoppamäki 2012, 131; Ojala 2011, 469–470; Pursiainen, H., Siikanen, M., Tukiainen J. & Mälkönen V. 2011, 3.)

Kartellin välittömän asiakkaan lisäksi kartelli voi aiheuttaa vahinkoa myös muille talouden toimijoille (Kanniainen & Määttä 2011, 98).

- Välittömän asiakkaan asiakas kärsii, jos ylihinnan vyörytys eteenpäin onnistuu. Tällöin tosin herää kysymys, onko välitön asiakas kärsinyt vahinkoa ollenkaan?
- Kartellien ulkopuoliset yritykset voivat kartellin mukana nostaa hintojaan – niin sanottu sateenvarjovaikutus, jolloin kartellista kärsijöiden määrä kasvaa. Mielenkiintoinen kysymys on, miten suhtautua kartellin ulkopuolisiin yrityksiin, jotka kuitenkin saavat kartellin edut?

- Kartellin hankintalähteet kärsivät kartellin vähentäessä tuotantoaan.
- Komplementaaristen, eli kartellin tuotteita täydentävien tuotteiden valmistajat myyvät vähemmän tuotteitaan.

Taloustiedossa on perinteisesti keskitytty hyvinvointitappioon ja sen suuruuden määrittämiseen, kuluttajan maksaman ylihinnan muodostama tulonsiirto kuluttajalta yrityksille ei ole kiinnostanut taloustieteilijöitä. Tilanne on kuitenkin muuttunut, myös ostajille koitunut vahinko on nykyään kilpailupolitiikan kohteena. EU:ssa on päämääränä yhtenäistää vahingonkorvausmenettely kilpailunrajoitusasioissa. (Pursiainen ym. 2011,3.)

Kartellivahinkojen arviointiin on useita toisiaan täydentäviä menetelmiä, joita voidaan käyttää erikseen tai yhdessä. Laskelmiin kartellivahingoista liittyy usein arvio siitä, mikä hyödykkeiden hinta olisi ollut ilman kartellia. Tällaisen uskottavan entäs jos –skenaarion eli kontrafaktuaalin luonti ei ole helppoa edes nykyaikaisilla menetelmillä. (Pursiainen ym. 2011,3; Kannianen & Määttä 2011, 98.)

Kartellivahinkojen arviointimenetelmät perustuvat karkeasti jakaen kahteen perustyyppiin: tilinpäätösanalyysiin ja ekonometrisiin menetelmiin (Pursiainen ym. 2011,3). Ekonometria on taloustieteen haara, joka käyttää matemaattis-tilastollisia malleja tutkiakseen taloudellisia ilmiöitä ja luodakseen malleja niistä (Taloussanomat.)

Tilinpäätösanalyysin etuna on yksinkertaisuus ja aineiston saatavuus. Haittana on se, että kirjanpidollisten voittojen perusteella on mahdotonta sanoa mitään kyseessä olevan toimialan kilpailullisuudesta tai yritysten käyttäytymisen muutoksista olosuhteiden muuttuessa. Ekonometrisillä menetelmillä saavutetaan yleensä parempia tuloksia, koska ne perustuvat yritysten havaittuun käyttäytymiseen tilinpäätöstietojen asemesta. Huono puoli on, että luotettava analyysi vaatii suuren kartellisoitunutta toimialaa koskevan aineiston. Tällaisen aineiston kerääminen voi olla hankalaa ja kallista, mutta luotettava kartellivahinkojen arviointi vaatii ekonometrisiä menetelmiä. (Pursiainen ym. 2011,4-5.)

Euroopan komission vuonna 2008 teettämän selvityksen mukaan kartellin hyvinvointitappio on 10–50 prosenttia ylihintojen vahingosta sekä lisäksi välillisiä vahinkoja innovaatioiden ja suhteellisen tehokkuuden vähenemisestä. Välillisten vahinkojen suuruutta on erittäin vaikea arvioida. Komission varovaisen arvion mukaan kartellista johtuva ylihinta on noin 5-15 prosenttia. Kirjallisuuden mukaan taas ylihinta voi olla jopa 20–25 prosenttia. (Ojala 2011, 470–471.)

3.2 Sanktiot kartelleista

Euroopan komissio on paitsi puhunut myös toiminut kartelleja vastaan. Se on langettanut kartelleista seuraamusmaksuja eli sakkoja (englanniksi fines) lähes 23 miljardia euroa vuodesta 1990 alkaen. Vuosina 2012–2014 on sakkojen määrä ollut vuosittain runsaat puolitoista miljardia. Suurimman sakon on saanut ranskalainen Saint Gobain –yhtiö niin kutsutusta autolasikartellista vuodelta 2008, yli 700 miljoonaa euroa. (Euroopan komissio 2015.)

Kartellisakon suuruuden määrittämisessä on tärkeää riittävä pelotevaikutus. Jos kaikki kartellit paljastuisivat aina, niin sakko voisi olla pieni, mutta koska kartellin paljastuminen ei ole varmaa, niin riittävän sakon on oltava suuri. Tällöin odotettavissa oleva rangaistus kartellista eli todennäköisyys paljastumiselle kertaa sakkomaksu on tarpeeksi suuri vähentääkseen halua muodostaa kartelleja. Kartellin paljastumisen todennäköisyyden määrittäminen on kuitenkin vaikeaa, ei tiedetä paljonko kartelleja on ja millä aloilla. Niiden kestosta ja vaikutuksista on myös hyvin vähän tietoa. (Wikberg 2009, 5.)

Kartellin kiinnijäämistodennäköisyydestä on kuitenkin yritetty 1980-luvulta alkaen esittää arvioita. Asian vaikeutta kuvaa se, että arviot vaihtelevat välillä 0,1 -0,5, eli parhaassakin tapauksessa vain joka toinen kartelli paljastuu ja huonoimmassa tapauksessa vain joka kymmenes. Euroopassa on kiinnijäämistodennäköisyys tutkimuksen mukaan noin 0,13, joten sanktioiden täytyy olla suuria. (Heikinsalmi 2009, 16–17.)

Muita keinoja kartelleja vastaan ovat rikosoikeudelliset sanktiot, joista on tosin kokemusta lähinnä Yhdysvalloista, jossa ne ovat osoittautuneet tehokkaiksi. EU:ssa kartelleja ei ole laajasti kriminalisoitu. Leniency-järjestelmä on myös peräisin alkuaan Yhdysvalloista, mutta se on otettu laajasti käyttöön EU:ssa. Leniencyssä kartellista kilpailuviranomaisille ilmoittanut kartelliin osallistunut yritys saa joko kokonaan anteeksi sakkomaksut tai alennusta niistä. Armahduksen ehtona on, että yrityksen antamat tiedot auttavat merkittävästi kartellin paljastamisessa. Leniency on osoittautunut tehokkaaksi keinoksi murtaa kartelleja sisältäpäin. (Wikberg 2009, 6-8.)

Myös mahdollisuus joutua maksamaan vahingonkorvauksia kartellista kärsineille vähentää intoa muodostaa kartelleja. Yhdysvalloissa vahingonkorvaukset ja niiden uhka ovat merkittäviä kartellien vastaisessa taistelussa, EU:ssa tähän vasta pyritään. Jo 2008 komissio suositti niin kutsutussa valkoisessa kirjassa, että korvauksien tulisi olla täysimääräisiä ja ryhmäkanteet sallittuja kilpailuasioissa. (Heikinsalmi 2009, 68–69.)

Suomessa ryhmäkanteen kilpailuasioissa ei ole edennyt lähinnä elinkeinoelämän voimakkaan vastustuksen vuoksi. Tosin Suomessakin on pantu vireille useita oikeudenkäyntejä, joissa useat kantajat esittävät vaatimuksia useita vastaajia kohtaan ja nämä erilliset kanteet käsitellään erillisyydestä huolimatta samassa käsittelyssä. Asfalttikartellijuttu on esimerkki tällaisesta niin kutsutusta joukkokanteesta. (Prähl & Puhakka 2014, 684–685.)

Vahingonkorvauskanteita kilpailuasioissa nostetaan vähän, koska kielletyn kilpailunrajoituksen ja siitä koituneen vahingon osoittaminen voi olla vaikeaa ja vähäisissä vahingoissa myöskin kohtuutonta. Silti katsotaan, että mahdollisuus vahingonkorvauksiin hillitsee kartelleja myös pienissä kartellitapauksissa, joita kilpailuviranomaiset eivät tutki. Lisääntyvien vahingonkorvausten otaksutaan myös vähentävän leniencyn tehokkuutta, sillä leniency vapauttaa vain seuraamusmaksuista, ei vahingonkorvauksista. (Heikinsalmi 2009, 69–70.)

3.3 Sallittu yhteistyö yritysten välillä

Kaikki horisontaalinenkaan yritysten yhteistyö ei ole kiellettyä. Rajanveto yhteiskunnalle hyödyllisen ja haitallisen yhteistyön välillä voi joskus olla vaikeaa, mutta kilpailulain 6 §:ssä ovat ehdot, jotka yhteistyön pitää täyttää ollakseen sallittua:

- yhteistyön täytyy tehostaa toimintaa tai edistää kehitystä
- sen täytyy jättää kuluttajalle kohtuullinen osuus saavutetusta hyödystä
- yhteistyö ei aseta tarpeettomia rajoitteita yhteistyöyrityksille
- yhteistyö ei poista merkittävästi kilpailua kyseiseltä hyödykkeeltä.

Näiden kaikkien neljän ehdon tulee täytyä, jotta yhteistyö olisi sallittua. Yritysten täytyy nykyään itse pohtia, onko kulloinenkin menettely sallittua, mitään poikkeuslupamenettelyä ei enää ole. Kilpailuviranomaiset puuttuvat sitten jälkikäteen toimintaan jos katsovat, että yritykset ovat tulkinneet lakia väärin. Kilpailulainsäädännössä käytetään myös paljon yleislausekkeita ja avoimia määritelmiä, koska ei ole yksikäsitteistä määritelmää toimivasta kilpailusta. Kilpailuoikeus elää ja kehittyy tapauskäytännön myötä, joten kilpailuviranomaisilla on laaja harkintavalta. Tämä herättää kysymyksen yritysten oikeusturvasta: onko lainsäätäjä antanut liikaa valtaa viranomaisille? Kilpailuvirastolla on kuitenkin neuvontavelvollisuus, jonka nojalla sen on annettava yrityksille neuvontaa ja ohjausta kilpailulainsäädännöstä. (Kuoppamäki 2012, 118–120; Ojala 2011, 25-26.)

3.4 Kartellin muodostumisen edellytykset

Hovenkampin mukaan menestyvän kartellin on täytettävä seuraavat kuusi ehtoa (Wikberg 2009, 23):

- Markkinoille pääsyn on oltava vaikeaa, jotta uudet yrittäjät eivät voi hinnoitella kartellia vastaan.

- Kartellilla on oltava riittävän suuri osuus markkinoista, jotta ulkopuoliset eivät voi heikentää kartellia.
- Kartellin pitää pystyä sopimaan kunkin kartellin jäsenen tuotantomäärästä.
- Kartellin pitää huomata kartellin sisäiset huijaukset.
- Kartellin pitää pystyä rankaisemaan tehokkaasti huijauksista.
- Kaikki pitää pystyä tekemään salassa ulkopuolisilta.

Lisäksi kartelloitavan tuotteen hintajouston on oltava alhainen, jolloin hintaa voidaan nostaa, mutta markkinoiden on edelleen ostettava lähes hinnannostoa edeltävä määrä (Kanniainen & Määttä 2011, 28).

Mitä vähemmän kartellissa on yrityksiä, sitä helpompi se on muodostaa, sillä silloin kartellin muodostaminen ja valvonta on halvempaa. EU:ssa vuosina 1998–2009 on kartelleissa ollut keskimäärin 5,5 jäsentä, enimmilläänkin vain 16 yritystä. Kuitenkin lukuisten pienten yritysten kartellin muodostamista saattaa helpottaa yritysten toimialayhdistys. Toimialayhdistysten kokoukset ja tapaamiset ovat oiva tilaisuus vaihtaa laillisen tiedon lisäksi myös laitonta tietoa. Tietenkään tällaiset yhdistykset eivät sinällään ole mikään todiste kartellista. (Kanniainen & Määttä 2011, 29–30.)

Homogeenisten hyödykkeiden kartellointi on helpompaa kuin paljon toisistaan poikkeavien tuotteiden ja mitä enemmän hinta on yritysten tärkein kilpailukeino, sitä houkuttelevampaa on muodostaa kartelli verisen kilpailun sijaan. Low tech –tuotteiden kartellointi on myös helpompaa, silloin ei teknologinen kehitys muuta kartellin olosuhteita. (Kanniainen & Määttä 2011, 28–30).

Korkeat kiinteät kustannukset houkuttelevat kartelleihin, samoin alat, joilla kysyntä on vakaata tai alenevaa. On myös todettu, että auringonlaskun alat ovat kartelliherkkiä, kartelli on viimeinen hätäkeino ennen konkurssia. (Kanniainen & Määttä 2011, 30).

Toisaalta on myös esitetty, että vaikka laskukausikin houkuttaa muodostamaan kartelleja, jotta hintasodilta vältyttäisiin, niin voimakkaina nousukausina kartelleja muodostuu vielä helpommin. Kartellin muodostumistodennäköisyys ja koossapysymistodennäköisyys kasvavat bruttokansantuotteen myötä. Lisäksi äkillinen, yllättävä kasvu bruttokansantuotteessa nostaa kartellin syntymistodennäköisyyttä entisestään. (Hyytinen, Steen, & Toivanen 2010, 23–24, 31.)

Mitä enemmän on pieniä ostajia, sitä helpompi on muodostaa kartelli. Suuryritys huomaa helpommin mahdollisen kartellisopimuksen ja sillä on taloudellista ja juridista voimaa reagoida kartelliin. (Kanniainen & Määttä 2011, 29).

3.5 Kartellien kriminalisointi Suomessa

Vuoden 1957 niin kutsutun kartellilain rikkomisesta saattoi saada sakkoa tai enintään kuusi kuukautta vankeutta. Rangaistussäännökset pysyivät suunnilleen samoina aina vuoden 1988 lakiin, jolloin rangaistukset jaettiin vakavampiin kilpailunrajoitusrikoksiin, sakkoa tai enintään vuosi vankeutta, tai lievempiin kilpailunrajoitusrikkomuksiin, sakkoa tai enintään kuusi kuukautta vankeutta. Muutoksen syynä oli, että kartellikiellon rangaistuksia pidettiin liian pieninä suhteessa yleiseen moitittavuuteen, kansantaloudelle aiheutettuihin haittoihin ja muun lainsäädännön rangaistustasoon. (Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2014, 11–12.)

Muutoksetkaan eivät lisänneet lain pelotevaikutusta, vain harvoin asioita käsiteltiin yleisissä tuomioistuimissa ja langetetut rangaistukset olivat pieniä sakkoja (HE 162/1991; Kuoppamäki 2012, 27). Hallitus katsoi, että kilpailurajoitusten arviointi ilman erityistä asiantuntemusta on vaikeaa, jolloin seuraamuksenkin määrääjän on hyvä olla erikoistunut kilpailuasioihin. Lisäksi hallituksen mielipide oli, että kilpailuasioita arvioitaessa on tärkeämpää aiheutettu vahinko kuin subjektiivinen moitittavuus. (HE 162/1991.)

Kilpailunrajoitusten rangaistus vuoden 1992 laissa oli kilpailunrikkomismaksu, jonka määräsi kilpailuneuvosto – nykyään markkinaoikeus – kilpailuviraston esityksestä. Maksun suuruus oli viidestä tuhannesta neljään miljoonaan markkaan. Perustellusta syystä maksu voi olla suurempikin aina 10 prosenttiin asti kartelliin osallistuneen yrityksen edellisen vuoden liikevaihdosta. Maksun voi myös jättää määräämättä vähäpätöisissä tapauksissa. (Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2014, 13.)

Vuonna 2004 sanktioita kehitettiin. Euromääräiset rajat poistettiin kilpailunrikkomismaksusta ja liikevaihtoon suhteutettu maksu otettiin käyttöön kaikissa tapauksissa. Lisäksi otettiin käyttöön niin sanottu leniency- menettely, jolloin seuraamusmaksua voitiin alentaa tai jättää kokonaan määräämättä, jos yritys oli avustanut merkittävästi Kilpailuvirastoa kilpailunrajoituksen selvittämisessä. (Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2014, 13.)

Edelleenkin seuraamusjärjestelmällä ei katsottu olevan tarpeellista pelotevaikutusta. Jyrki Kataisen hallituksen ohjelmassa vuodelta 2011 todetaan (s.39), että kilpailuoikeuden rikkomuksista seuraavia rangaistuksia kovennetaan ja hallitus selvittää mahdollisuudet kartelliin syyllistyneiden tuomitsemisesta henkilökohtaisesti rikoksesta. Kilpailuvirasto tilasi 18.11.2013 Helsingin yliopiston oikeustieteelliseltä tiedekunnalta selvityksen kartellien

kriminalisoinnista Suomessa. Selvitys luovutettiin tilaajalle 30.4.2014. (Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2014, 5).

Selvityksen johtopäätöksenä kartellit pitäisi kriminalisoida kaksiportaisella asteikolla: tavallinen ja törkeä kartelli, mutta rinnalle tulisi jättää hallinnollinen seuraamusjärjestelmä. Tuloksena olisi parempi kartelleja ehkäisevä pelote ja lisäksi talousrikosoikeuden johdonmukainen oikeudenmukaisuus sekä yhdenvertaisuus toteutuisivat paremmin. (Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2014, 179.)

Kartellien kriminalisoinnista ei ole sittemmin kuulunut mitään, ainakaan julkisuudessa. Eikä valtioneuvoston nettisivuiltakaan löydy mitään vuotta 2013 tuoreempaa hakusanalla ”kartelli”. Juha Sipilän hallitusohjelmassa vuodelta 2015 tosin mainitaan (s.14–15):

Markkinoiden toimintaa, vapaata kilpailua ja pk-yritysten osallistumismahdollisuuksia hankintaprosesseihin edistetään uudistamalla keskeistä lainsäädäntöä ja purkamalla kilpailua estävää toimialakohtaista sääntelyä

3.6 Kartellit Suomessa

Ennen vuotta 1958 ei Suomessa siis ollut mitään kilpailulainsäädäntöä, joten kaikki kilpailunrajoitukset olivat sallittuja. Senkin jälkeen määrähintoja ja tarjouskartelleja lukuun ottamatta kartellit olivat laillisia, kunhan ne vain ilmoitettiin niin sanottuun kartellirekisteriin ja jopa määrähinnoille ja tarjouskartelleille saattoi saada poikkeusluvan. Melkein kaikki kartellit tulivat lopullisesti laittomiksi Suomessa vasta kun vuoden 1992 kilpailurajoituslain siirtymäaika loppui maaliskuussa 1993. (Hyytinen & Toivanen 2010, 128.) Edelleen saattoi saada poikkeusluvan aina vuoteen 2004 saakka, jolloin siirryttiin itsearviointiin (Kuoppamäki 2012, 29).

Kun kilpailunrajoitus rekisteröitiin, siitä vahvistettiin erityinen selostus, jossa kerrottiin rajoituksen tyyppi, asianosaiset, tarkoitus, säännöt ja muut merkittävät asiat. Samalla määrättiin mitkä asiakirjat osoittivat kartellin olemassaolon ja olivat siten julkisia. Kartellirekisterin tai oikeammin kilpailunrajoitusrekisterin kattavuutta on vaikea arvioida mutta jo sinne rekisteröityjen kartellien perusteella voidaan sanoa, että maanlaajuisia sekä kaikkia jäseniä sitovia kartelleja oli vuosina 1958–1992 paljon ja useilla toimialoilla. (Hyytinen & Toivanen 2010, 130,138.)

4 Asfalttikartelli

Suomen oikeushistorian kuuluisin kartellitapaus on puunostokartellin ohella asfalttikartellina tunnettu monimutkainen ja kiinnostava tapaus. Korkein hallinto-oikeus antoi siitä lopullisen ja siten lainvoimaisen päätöksensä 29.9.2009 Päätös koski silloisen kilpailurajoituslain (kumottu 1.11.2011) rikkomista.

Korkein hallinto-oikeus katsoo, että esitetyn näytön perusteella Suomen asfaltti-markkinoilla on vallinnut koko valtakunnan laajuinen, yksi ja yhtenäinen kartelli vuosina 1994 - 2002. Kartelli on kattanut niin yksityisten, kuntien kuin valtion teettämät asfaltointiurakat ja sen päämääränä on ollut poistaa toimiva kilpailu Suomen asfalttimarkkinoilta. Kartellin johtajana on toiminut Lemminkäinen.

Seuraamusmaksuja korkein hallinto-oikeus määräsi seuraavasti:

- Lemminkäinen Oyj: 68 000 000 euroa
- VLT Trading Oy (aiemmin Valtatie Oy): 4 800 000 euroa
- Skanska Asfaltti Oy: 4 500 000 euroa
- NCC Roads Oy: 4 600 000 euroa
- SA-Capital Oy (Savatie Oy): 500 000 euroa
- Rudus Asfaltti Oy: 100 000 euroa
- Super Asfaltti Oy: 50 000 euroa

Sen sijaan asfalttialan kattojärjestöä Asfalttiliitto ry:tä (28.10.2008 lähtien Infra ry) koskevat vaateet hylättiin.

Korkeimman hallinto-oikeuden langettava päätös antoi kartellin asiakkaille mahdollisuuden vahingonkorvausten hakemiseen kartelliin osallistuneilta. Tästä vahingonkorvausjuttuista on saatu vasta alimman oikeusasteen tuomio 28.11.2013. Käräjäoikeuden tuomiosta on valitettu, joten asian käsittely jatkuu ainakin hovioikeudessa.

4.1 Tutkimusmenetelmä

Kun päätin pitkällisen pohdinnan jälkeen tehdä opinnäytetyöni asfalttikartellista, vihjaisi opinto-ohjaajani, että oikeustapauksista saisi hyvää tutkimusaineistoa. Kirjoitettuani luvut kaksi ja kolme aloin sitten pohtia aineistoasiasia enemmän.

Opinnäytetyössä tulee aina esille kysymys tarvittavan aineiston määrästä. Laadullisessa tutkimuksessa ei voida mitenkään tilastollisesti tai muilla eksakteilla menetelmillä laskea tarvittavan aineiston määrää kuten määrällisessä tutkimuksessa voidaan. Oikea määrä aineistoa onkin ”riittävästi”. Tutkijalla on suuri vapaus ja vastuu tarvittavan aineiston keräämisessä. Usein aineiston keräämisessä on rajoittavana tekijänä myös tutkijan resurssit. Opinnäytetyössä varsinkaan aineiston kokoa ei voida pitää työn merkittävimpänä kriteerinä. (Kananen 2014, 94, 98; Sarajärvi & Tuomi 2009, 85.)

Dokumentti on kuvaus tapahtuneesta asiasta. Dokumentti voi olla kirjoitetussa, äänitetyssä tai visuaalisessa muodossa. Laadullisen tutkimuksen dokumentit voivat olla lähes kaikkea tutkittavaan ilmiöön liittyvää. (Kananen 2014, 90–91.)

Päätin valita aineistokseni tuomioistuimien päätökset, koska ne olivat laajoja, joten voin olettaa, että asiaa käsitellään perusteellisesti. Lisäksi kyseinen dokumenttiaineisto on helpposti saatavilla sähköisessä muodossa.

Dokumenttien käytössä laadullisen tutkimuksen aineistona on ongelmana luotettavuus. Mihin tarkoitukseen ne on tehty eli ovatko ne objektiivisia? Dokumenttien käytössä tutkimuksessa on oltava kriittinen. (Kananen 2014, 91.)

Viranomaisten tekemien dokumenttien määrämuodosta on tarkat ohjeet (Kananen 2014, 91). Voinkin olettaa, että dokumenttiaineistoni eli oikeusistuimien päätökset ja viranomaisten tiedotteet ovat luotettavia.

Tutkiessani asiaa huomasin, että vaikka Kilpailuviraston toimintaa tuomioistuimien päätöksissä kuvattiin, niin Kilpailuviraston tiedotteista sai paremman kuvan tapahtumista, joten käsitelin myös kyseisiä tiedotteita.

Laadullisessa tutkimuksessa on haasteena löytää suuresta aineistomassasta kiinnostavat kohdat. Aineisto pitää pelkistää ja tiivistää. Yksi keino tähän on aineiston koodaus. Koodaus on pelkkä tekniikka, jolla aineisto tiivistetään käsiteltävään ja ymmärrettävään muotoon. Koodaus ei ole analyysiä vaan apuväline siihen eikä ole mitään oikeaa koodaustapaa, vaan se on jokaisen tutkijan oma valinta. (Kananen 2014, 105–106.)

Aineistoa käsitelin teorialähtöisesti, olin kirjoittanut tutkimukseni teoreettisen tietoperustan ja etsin aineistosta kohtia, jotka liittyivät teoriaan. Koodausmenetelmäni oli yksinkertainen mutta mielestäni riittävä. Minulla oli tyhjä paperi ja siihen kirjoitin esimerkiksi korkeimman hallinto-oikeuden päätöksestä mielenkiintoisen kohdan kappalenumeron ja sen perään kyseessä olevan asian. Tällä helpolla mutta ehkä hiukan työläällä menetelmällä sain poimittua suuresta aineistomassasta tutkimukseni kannalta merkittävät asiat analyysiani varten.

4.2 Kilpailuviraston toiminta asfalttikartellissa

Kilpailuvirasto antoi 7.3.2002 tiedotteen, jonka mukaan se oli kyseisenä päivänä aloittanut yllätystarkastukset useissa asfalttiyrityksissä. Viraston tekemät selvitykset antoivat aihetta

epäillä markkinoiden jakamista sekä hinta- ja tarjousyhteistyötä asfalttiyritysten kesken. Tarkastusaineiston analysoinnin ja lisäselvitysten arveltiin kestävän useita kuukausia.

Useat kuukaudet venyivät runsaaseen vuoteen, kilpailuviraston tiedotteen 19.6.2003 mukaan selvitykset olivat valmistuneet ja viittasivat siihen, että Suomessa oli harjoitettu kiellettyä hinta- ja tarjousyhteistyötä sekä markkinoiden jakamista ainakin vuodesta 1995 vuoteen 2002. Selvitysten kohteena olivat Lemminkäinen Oyj, NCC Roads Oy, Rudus Asfaltti Oy, Skanska Asfaltti Oy, Super Asfaltti Oy, Valtatie Oy, Asfalttiliitto ja Tieliikelaitos. Kahta viimeistä epäiltiin pääasiassa kielletystä tietojenvaihdosta. Selvitysten mukaan yritykset olivat:

- rajoittaneet tuotantoansa
- tehneet tarjousyhteistyötä
- luoneet valvontajärjestelmän kartellin noudattamiseksi
- organisoineet kartellin yritysten johtotasolla
- vaikeuttaneet muiden asfalttiyritysten toimintaa ja uusien yritysten tuloa alalle.

Yritysten päällystystoiminnan yhteenlaskettu liikevaihto oli vuonna 2002 noin 355 miljoonaa euroa ja niiden osuus asfalttimarkkinoista yli 90 %. Selvityksen mukaan kartelli kattoi koko maan ja jatkui ainakin kahdeksan vuotta. Yhteiskunnallisesti oli merkittävää, että asfalttityöt ovat enimmäkseen valtion ja kunnan eli julkisia hankintoja.

Kilpailuvirasto antoi selvityksen kyseisten yritysten kommentoitavaksi, jonka jälkeen se voi tehdä esityksen markkinaoikeudelle, joka tekee päätöksen, ovatko yritykset syyllistyneet kartellitoimintaan ja tuleeko niille seuraamuksia.

Tutkittuaan yritysten kommentit antoi Kilpailuvirasto 31.3.2004 esityksen markkinaoikeudelle kilpailunrikkomismaksun määräämiseksi seitsemälle yritykselle ja Asfalttiliitolle, esityksen liitteenä oli 68 asiakirjaa. Nyt viiden edellisen rikkeen lisäksi yrityksiä syytettiin lisäksi kielletystä liikesalaisuuksien vaihdosta. Kilpailuviraston näyttö asiassa koostui todistajien kertomuksista, dokumenteista, nauhoitetuista puhelinkeskusteluista ja taloudellisesta analyysistä. Luvut yhteenlasketusta liikevaihdosta ja markkinaosuudesta olivat tarkentuneet: 290 miljoonaa euroa ja 70 %. Nyt kilpailuvirasto antoi myös luvut kartellin asiakkaiden jakautumisesta: valtio 38 %, kunnat 28 % ja yksityiset 24 %. Kilpailuvirasto esitti seuraamusmaksuiksi:

- Lemminkäinen Oyj: 68 000 000 euroa
- Valtatie Oy: 12 700 000 euroa
- Skanska Asfaltti Oy: 11 000 000 euroa
- Interasfaltti Oy / NCC Roads Oy: 4 600 000 euroa
- SA-Capital Oy (Savatie Oy): 500 000 euroa
- Rudus Asfaltti Oy: 140 000 euroa
- Super Asfaltti Oy: 68 000 euroa

- Asfalttiliitto: 4 000 euroa.

Sen sijaan Tieliikennelaitosta vastaan ei löytynyt näyttöä.

Kilpailuvirasto totesi myös, että vaikka asfalttimarkkinat olivat luonteeltaan paikallisia, niin kartelli oli estänyt ulkomaisten yritysten tulon Suomen markkinoille, joten se oli vaikuttanut jäsenvaltioiden väliseen kauppaan ja siten rikkonut EU:n perustamissopimuksen artiklaa 81 (nykyään 101). Suomen asfalttimarkkinat ovat riittävän suuret kiinnostaakseen yrityksiä myös muissa jäsenvaltioissa.

Kyseessä oli kartelli, jolla ei ollut mitään asiakkaita hyödyttäviä vaikutuksia ja sen vahinko yhteiskunnalle oli suuri, joten seuraamusmaksun niin sanotun normaaliasteikon ylittäminen oli paikallaan.

Vastineissaan yritykset kiistivät koko kartellin olemassaolon ja mahdolliset haittavaikutukset sekä väittivät todisteita riittämättömiksi tai laittomasti hankituksi. Lisäksi ne syyttivät Kilpailuvirastoa lukuisista menettelytapavirheistä, esimerkkinä oliko annettu mahdollisuus antaa vastine oikeaan aikaan tai olivatko tarkastuksessa läsnä oikeat henkilöt. Myös kysymys vastuun siirtymisestä yrityskaupan, fuusion tai konkurssin jälkeen mainittiin seuraamusmaksusta vapauttavana seikkana. Seuraamusmaksua väitettiin vanhentuneeksi eräiden toimijoiden kohdalla.

4.3 Markkinaoikeuden päätös

Markkinaoikeus antoi päätöksensä 19.12.2007. Asian monimutkaisuutta kuvaa se, että markkinaoikeuden kolmesta jäsenestä kaksi kirjautti eriävän mielipiteensä. Lisäksi asiaa oli ratkaisemassa tuomareiden lisäksi kolme asiantuntijajäsentä. Eriävät mielipiteet koskivat näyttöä, syyllisyyttä, sovellettavaa lakia, seuraamussummia ja korvausvastuuta. Markkinaoikeus pudotti seuraamusmaksuja huomattavasti:

- Lemminkäinen Oyj: 14 000 000 euroa
- Valtatie Oy: 2 500 000 euroa
- Skanska Asfaltti Oy: 1 400 000 euroa
- Interasfaltti Oy / NCC Roads Oy: 1 400 000 euroa
- SA-Capital Oy (Savatie Oy): 75 000 euroa
- Rudus Asfaltti Oy: 20 000 euroa
- Super Asfaltti Oy: 20 000 euroa
- Asfalttiliiton syyte hylättiin.

Markkinaoikeuden suullisessa käsittelyssä 14.11.2006 – 18.12.2006 kuultiin asian selvittämiseksi ja todistajina 48 henkilöä: yritysten entisiä ja nykyisiä omistajia, johtajia ja työntekijöitä sekä asiakkaiden edustajia ja asiantuntijoita.

Markkinaoikeuden työmäärää kasvatti se, että asia piti käsitellä paitsi kunta- valtio- ja yksityissektoreilla myös alueittain, koska kartellissa oli mukana valtakunnallisten yritysten lisäksi myös paikallisia asfalttiliikkeitä.

4.3.1 Markkinaoikeuden perusteluja

Markkinaoikeuden mukaan Kilpailuvirasto oli toiminut oikein tarkastuksissaan eikä ollut rikkonut kyseisenä aikana ollutta lakia ja Euroopan ihmisoikeussopimusta. Samoin yksityishenkilöt saivat nauhoittaa omia työpuheluitaan ja niitä voitiin käyttää todisteina ja vaikka työntekijä olisi ottanut työpaikaltaan luvatta asiakirjoja, niitä voitiin silti käyttää todisteina.

Lisäksi markkinaoikeus totesi, että Kilpailuvirastolla on laajat valtuudet päättää menettelytavoistaan ja koska Kilpailuviraston ei voitu näyttää rikkoneen hallintokäyttölakia, ei markkinaoikeudella ollut mitään perusteita olla käsittelemättä asiaa väitettyjen menettelytapavirheiden perusteella.

Sen sijaan kilpailuviraston esittämää taloudellista näyttöä ei markkinaoikeus pitänyt luotettavana. Hyvä kannattavuus, suuri liikevoittoprosentti tai pääoman hyvä tuottoprosentti ei kerro sinänsä mitään mahdollisesta kartellista. Lisäksi tutkinnan kohteena olevat yritykset osoittivat Kilpailuviraston analyysistä useita olettamuksia, epävarmuustekijöitä ja monitulkinnallisuuksia, joten markkinaoikeus hylkäsi näytön tältä osin.

4.3.2 Seuraamusmaksun määrääminen

Markkinaoikeuden mukaan lukuisten yritysten välisiä kilpailunrajoituksia on pidettävä yhtenä jatkuvana rikkomuksena, eikä yksittäisinä tapauksina, joten seuraamusmaksun vanhentuminen alkaa vasta koko kartellin loputtua, eli Kilpailuviraston esitys oli annettu määräajassa. Todettua kilpailurikkomusta ei minkään osallistujan kohdalla voitu pitää vähäisenä, joten seuraamusmaksu oli määrättävä.

Markkinoidenjako- ja tarjouskartelli ovat luonteeltaan vakavimpia kilpailunrajoituksia ja ne oli selvästi kielletty kyseisenä ajankohtana laissa. Kartelli oli myös valtakunnallinen ja pitkäaikainen, eli sen todennäköiset vahingot yhteiskunnalle olivat suuret. Kilpailuviraston arvio vahingosta oli noin 30 miljoonaa euroa ja vaikka poikkeavia näkemyksiä tarkasta summasta esitettiin, niin markkinaoikeuden mukaan kartellin huomattava hintoja nostanut vaikutus oli kiistaton.

Markkinaoikeus katsoi, että perusteet silloisen seuraamusmaksun kiinteän ylärajan ylittämiseksi olivat olemassa ja määräsi liikevaihtoon perustuvan maksun, joka voi olla enintään 10 prosenttia kartelliin osallistuneen yrityksen edellisen vuoden liikevaihdosta. Kyseisenä edellisen vuotena markkinaoikeus piti seuraamusmaksun määräämistä edeltävää vahvistettua liikevaihtoa.

Markkinaoikeus katsoi kuitenkin, että vaikka lukuisten yritysten välisiä kilpailunrajoituksia on pidettävä yhtenä jatkuvana rikkomuksena kartellin kestoa määriteltäessä, niin kilpailunrajoituksista oli näyttöä vain ajallisesti ja alueellisesti rajattuina kokonaisuuksina, joten se määräsi huomattavasti Kilpailuviraston esitystä pienemmät seuraamusmaksut.

Esimerkiksi Lemminkäisen maksun määräävänä liikevaihtona markkinaoikeus piti vuoden 2001 kotimaan asfalttitoiminnan liikevaihtoa noin 147,9 miljoonaa euroa, jonka mukaan seuraamusmaksua määrättiin 14 miljoonaa euroa.

Kilpailuvirasto sekä kuusi asfalttiyritystä valittivat markkinaoikeuden päätöksestä korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Super-Asfaltti Oy tyytyi markkinaoikeuden päätökseen ja 20 000 euron seuraamusmaksuun.

4.4 Korkeimman hallinto-oikeuden päätös

Kilpailuviraston valituksessa korkeimpaan hallinto-oikeuteen keskityttiin seuraamusmaksujen suuruuteen, varsinaisen kielletyn kilpailunrajoituksen markkinaoikeus totesi. Kilpailuviraston mukaan markkinaoikeus ei täysin ymmärtänyt kartellin poikkeuksellista vakaavuutta ja siten tuomitsi liian pienet seuraamusmaksut. Lisäksi markkinaoikeus ei ottanut huomioon kartelliyritysten saavuttamaa taloudellista hyötyä. Markkinaoikeus viittasi lukuun 30 miljoonaa euroa kartellin aiheuttamana vahinkona, mutta kyseinen summa oli arvio vahingoista yhtenä vuotena. Valtiovarainministeriön arvion mukaan kartelli oli kerännyt asiakkailtaan ylihintaa yli 400 miljoonaa euroa kahdeksan vuoden aikana. Kilpailuviraston mukaan 10 prosentin katto liikevaihdosta oli tarkoitettu estämään seuraamusmaksut, jotka voivat kaataa yrityksen. Sen sijaan monilla aloilla toimiva yritys voi saada seuraamusmaksun, joka on suurempi kuin 10 prosenttia kyseisen kartellialan liikevaihdosta. Kilpailuviraston mukaan markkinaoikeuden määräämillä sakoilla ei ollut pelotevaikutusta ja niiden jälkeä asfalttikartelli olisi vielä ollut taloudellisesti kannattava.

Asfalttiyritysten valitukset koskivat lähinnä asian yksityiskohtia, tiettyjä todistajia ja kilpailuviraston menettelytapoja ja niissä vaadittiin yleensä koko seuraamusmaksun hylkäämistä. Mielenkiintoinen yksityiskohta on, että valitusten johdosta korkeimpaan hallinto-

oikeuteen toimitetussa selityksessä Kilpailuvirasto väitti: ”Omassa valituksessaan Lemminkäisen voidaan tulkita myöntäneen asfalttikartellin olemassaolon.”

Korkeimman hallinto-oikeuden suullisessa käsittelyssä 20. - 23.4.2009 kuultiin enää uudelleen vain neljää Kilpailuviraston nimeämää ja kahta Lemminkäisen nimeämää henkilöä. Korkeimman hallinto-oikeuden päätöksen perustana olivat edellä mainitut kuulemiset, markkinaoikeuden suullisesta käsittelystä tehdyt nauhoitukset ja transkriptit, lukuisat kirjalliset näytöt, puhelunauhoitteet, ja myös Kilpailuviraston tekemä taloudellinen analyysi, jota siis markkinaoikeus ei hyväksynyt todisteeksi.

Korkeimman hallinto-oikeuden mielestäkin taloudellinen näyttö on aina epävarmaa, mutta niin oli siten myös yritysten vasta-analyysi. Epävarmuuksista huolimatta oli Kilpailuviraston analyysistä nähtävissä muuta todistusaineistoa tukevaa näyttöä kartellista varsinkin vuosina 1997 ja 1998. Tässä yhteydessä myös korkein hallinto-oikeus tulkitsi Lemminkäisen osittain myöntäneen kartellin olleen olemassa, koska Lemminkäinen ei valittanut markkinaoikeuden päätöksestä kokonaisuudessaan.

Korkeimman hallinto-oikeuden johtopäätös oli, että kilpailuvirasto esitti laajaa ja yhden-suuntaista näyttöä kartellista. Vastaajayritykset eivät kyenneet horjuttamaan Kilpailuviraston todistelua taikka osoittamaan johtopäätöksiä vääriksi. Ne eivät myöskään pystyneet esittämään uskottavaa vaihtoehtoistulkintaa Kilpailuviraston johtopäätöksille, joten korkein hallinto-oikeus hylkäsi yritysten valitukset ja yhtyi Kilpailuviraston kantaan.

Seuraamusmaksun suuruutta se perusteli seuraavasti. Kilpailunrajoituslain 8 § ei ole selväsanainen. Esimerkiksi mikä on se edellinen vuosi, jonka mukaan maksu määrätään ja käytetäänkö liikevaihtoon sidottua maksua silloinkin, jos se ei ylitä kiinteätä enimmäismäärää. Kilpailunrajoituslakia koskeneissa hallituksen esitöissä ja sen muutoksia koskeneissa esitöissä sanottiin, että tarkoituksena oli lähentää Suomen säädöksiä EU:n vastaaviin, joten EU:n täytäntöönpanoasetuksia voidaan käyttää seuraamusmaksun perusteina.

Näytön osalta on huomioitava, että kilpailuasiassa ei voida vaatia yhtä pitäviä todisteita kuin rikosasiassa. Kielletyn yhteistyön toteamisessa voidaan käyttää myös päättelyä, jolloin hajanaisista todisteista saadaan muodostettua ajallisesti sekä paikallisesti järkevä ja uskottava kokonaisuus.

Vaikka kilpailuviraston näyttö ei tietenkään kattanut kaikkia tapahtumia asfalttimarkkinoilla väitetyn kartellin aikana, voitiin kuitenkin luoda kokonaiskuva kyseisestä ajasta. Kun otetaan huomioon todisteet sekä se mitä tiedetään kokemuksen ja tutkimusten perusteella

kartellien toiminnasta sekä asfalttimarkkinoista, uskottavin selitys on, että kartelliin osallistujat olivat sopineet koko Suomen asfalttimarkkinoiden jaosta ja siihen liittyvistä toimenpiteistä.

Vuosikausia kestäneen, koko Suomen ja suurimmat alan toimijat käsittäneen kartellin alkamista ja päättymistä on vaikea päätellä päivän tarkkuudella. Mutta koska kartelli kesti ainakin lähes kahdeksan vuotta, ei tarkoilla päivämäärillä ole merkitystä kartellin vakavuuden ja seuraamuksien kannalta.

Seuraamusmaksu voidaan määrätä, vaikka kartelliin osallistunutta yritystä ei enää olisi olemassa. Eihän koko kilpailuoikeudellinen valvonta- ja seuraamusjärjestelmä toimisi, jos yhtiöt voisivat esimerkiksi fuusiossa tai yrityskaupassa vapautua kilpailuoikeudellisesta vastuusta.

Kilpailurajoituslain tarkoituksena oli lähentää Suomen kilpailulainsäädäntöä EY lainsäädännön kanssa, joten asiassa oli myös otettava huomioon EY:n kilpailulait ja EY-tuomioistuimien tulkinnat.

4.5 Vahingonkorvausasia käräjäoikeudessa

Valtio ja 40 kuntaa laittoivat vireille korvauskanteita eri yhtiöitä vastaan 2008–2011. Kuntien kanteet olivat suuruudeltaan 66 miljoonaa ja valtion 56 miljoonaa euroa. Lisäksi tulivat korkovaatimukset. Kanteen nostaneet kunnat edustivat noin puolta Suomen väkiluvusta, joten suuret kaupungit olivat mukana kanteessa. Monet pienet kunnat jättivät kanteen nostamatta, koska mahdollinen vahingonkorvaus ei olisi ollut vaivan ja kustannusten arvoisen. Tämä herätti jälleen kysymyksen ryhmäkanteen tarpeellisuudesta kilpailuasioissa. (Kalliokoski & Virtanen 2014, 30.)

On mielenkiintoista huomata, että ensimmäiset kanteet nostettiin ennen kuin korkein hallinto-oikeus oli antanut päätöksensä. Kantajilla lienee ollut näkemys, että asfalttikartellin laittomuus oli jo osoitettu markkinaoikeudessa, korkeimmassa hallinto-oikeudessa oli kysymys enää seuraamusmaksujen suuruudesta.

Käräjäoikeuden oikeudenkäynnissä oli kysymys siitä oliko kantajille aiheutunut lain mukaan korvauskelpoista vahinkoa ja kuinka paljon. Käräjäoikeuden tuomiosta selviää että asiat yhdistettiin oikeudenkäynnin pääkäsittelyn ajaksi, mutta silti oikeudenkäynti oli poikkeuksellisen laaja, se kesti seitsemän kuukautta ja pääkäsittelyä käytiin 70 päivänä. Syyinä oli runsas osapuolten määrä (8 kantajaa, 41 vastaajaa) ja runsas todisteiden ja todista-

jien määrä: kirjallisia todisteita oli noin kaksi tuhatta ja kuultavana oli 66 eri todistajaa, joista 15 kahdesti. Tuomioissa oli yhteensä noin 10 000 sivua.

4.5.1 Valtion vahingonkorvaukset hylättiin

Käräjäoikeus totesi, että valtio oli ollut toimijana asfalttmarkkinoilla sekä tuottajana että tilaajana ja osallistunut asfalttikartelliin ainakin vuodesta 1998 lähtien, vaikka erilaisia organisaatiouudistuksia oli tehty. Tielaitoksesta oli tullut eri vaiheiden jälkeen Tieliikelaitos, mutta edelleen teiden kunnossapito oli lain mukaan enimmäkseen valtion vastuulla. Tielaitos seuraajineen oli käräjäoikeuden mukaan osallistunut asfalttikartelliin siinä missä muutkin toimijat, joten valtio oli osallisena kartellissa.

Käräjäoikeuden mukaan valtion laitokset eivät ole itsenäisiä oikeushenkilöitä vaan esimerkiksi Tieliikelaitos on osa valtiota, joten valtion kärsimät vahingot johtuvat ainakin osittain valtion omasta toiminnasta. Lisäksi valtion asema asfalttmarkkinoilla oli suuri, eikä mitenkään voitu osoittaa, että valtion toimijat olisivat osallistuneet kartelliin yksityisten asfalttiyritysten painostuksesta. Oli myös tullut todistetuksi, että myös ennen vuotta 1998 valtio oli ollut tietoinen asfalttialan epäterveestä hintatasosta, mutta oli ostanut urakoita silti ylihintaan tekemättä mitään asialle.

Käräjäoikeus piti siis valtiota vähintäänkin tietoisena kartellista jos ei osallisena kartelliin ja tällä perusteella hylkäsi valtion vahingonkorvauskanteen kokonaisuudessaan. Valtio määrättiin korvaamaan vastaajien oikeudenkäyntikuluja noin 2,6 miljoonaa euroa.

4.5.2 Kuntien vahingonkorvaukset

Kuntien osalta käräjäoikeus oli suopeampi. 40 kanteesta ainoastaan Kemin kaupungin kanne hylättiin. Kuntien vaatimukset olivat yhteensä noin 66 miljoonaa euroa ja käräjäoikeus tuomitsi maksettavaksi yhteensä noin 37,4 miljoonaa euroa. Suurin korvaus tuomittiin Helsingin kaupungille, noin 9,3 miljoonaa euroa ja pienin Sodankylän kunnalle, noin 21 000 euroa.

Lemminkäinen tuomittiin maksamaan kyseisistä korvauksista noin 34 miljoonaa euroa ja korvausten lisäksi korkoja ja oikeudenkäyntikuluja. 26 kanteessa Lemminkäinen oli ainoa vastaaja ja lisäksi se joutui maksamaan ainakin osittain yhteisvastuullisia korvauksia 8 kanteessa.

Mielenkiintoista on, että vaikka Lemminkäinen pörssiyhtiönä antoi heti käräjäoikeuden korvaustuomion jälkeen tulosvaroituksen, niin sen pörssikurssi nousi päivässä kuusi pro-

senttia. Sijoittajat olivat nähtävästi diskontanneet suuremmatkin korvaukset odotuksiinsa. (Helsingin Sanomat 2013.)

Käräjäoikeuden päätöstä pidetään tärkeänä, sillä vahingonkorvauksista kilpailuoikeudesta ei ole ollut merkittävää oikeuskäytäntöä. Avoimia kysymyksiä on ollut runsaasti ja tässä tapauksessa oikeus otti ennakkoratkaisun tapaisesti kantaa muun muassa korvausnormeihin, vanhentumiseen, EU-oikeuteen, vastuun siirtymiseen ja seuraamusmaksutuomion vaikutukseen vahingonkorvaukseen. (Kalliokoski & Virtanen 2014, 29.)

Koska kyseessä oli vahingonkorvausoikeudenkäynti, niin suurin mielenkiinto kohdistui kärsityn vahingon määrittämiseen. Käräjäoikeus oli sitä mieltä, että vahinkoa oli selvästi tapahtunut, mutta vahingon määrää ei voinut päätellä mistään yksittäisistä todisteista tai kertomuksista. Asiantuntijat esittivät vahingon määräksi noin 17 prosenttia ja käräjäoikeus sovelsi 15 % tai 20 % vahinkoarviota, joka oli pienempi kuin todistajien yleinen arvio vahingoista. (Kalliokoski & Virtanen 2014, 33.)

Käräjäoikeuden mukaan myös kahta korvausjärjestelmää voidaan soveltaa saman vahingon korvaamiseen, jos molempien edellytykset täyttyvät. Sekä Kilpailunrajoituslain 18 a § että Vahingonkorvauslain 5 luvun 1 § voidaan käyttää soveltuvien osin. (Kalliokoski & Virtanen 2014, 34.)

5 Pohdintaa

Tässä selvitän, mitä ajatuksia ja ideoita asfalttikartellitutkimukseni on herättänyt ja mitä olen oppinut itse työstä ja prosessista.

5.1 Tuloksista

Kahteen ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni eli asfalttikartellin syntyyn ja toimintaan en saanut tarpeeksi tietoa aineistostani. Näin jälkikäteen on ymmärrettävää, että oikeuspäätöksissä keskitytään enemmän kysymykseen mitä kuin kysymyksiin miksi ja miten.

Kyseisiin kysymyksiin olisin todennäköisesti saanut enemmän vastauksia haastatteluilla. Ehkäpä aikaa on jo kulunut tarpeeksi, että joku mukana ollut voisi kertoa enemmän. Voi olla, että tuomittujen edustajista kukaan kertoisi vielä mitään, mutta Kilpailuvirastosta – nykyään se siis on Kilpailu- ja kuluttajavirasto – varmaan saisi lisätietoa varsinkin kartellitutkimusten alkamisesta. Infra ry:n Asfalttijaostosta saisi myös ymmärtääkseni tietoa silloisen Asfalttiliitto ry:n toiminnasta. Korkein hallinto-oikeus ei tuominnut Asfalttiliittoa seuraamusmaksuihin, vaan se katsoi, että kyseessä oli normaali toimialayhdistyksen toiminta, joten varmaan joku löytyisi kertomaan tästä normaalista toiminnasta 1990-luvulla asfalttikartellin näkökulmasta. Haastattelut olisivat olleet hyödyksi, mutta tutkijan resurssit, lähinnä aika, tulivat vastaan.

Rohkenen kuitenkin pohtia asfalttikartellin syntyä teorian perusteella. Asfaltti on tuotteena yksinkertainen, bitumin ja kiviaineksen seos; erilaisia asfalttilaatuja on useita, mutta niissäkin on kyse yleensä bitumin laadusta ja kiviaineksen koosta ja määrästä (NCC). Se on siis tyypillinen alhaisen teknologian homogeenien tuote, jossa on pakko kilpailla hinnalla ja palvelulla, koska varsinaisen tuotteen osalta on vaikeaa tehdä parempaa laatua.

Asfaltin hintajousto on myös pieni. Kuluneet tiet on pakko päällystää ja uusia teitä rakentaa myös kalliin asfaltin aikana, mutta mitään ylimääräistä ei yleensä asfaltoida, vaikka asfaltin halvalla saisikin.

Asfalttiliiketoiminnan kiinteät kustannukset ovat myös huomattavat. Asfalttiasemat ja asfaltin kuljettamiseen sekä levittämiseen käytettävät laitteet sitovat paljon pääomaa, niiden ei haluta olevan käyttämättömänä sesonkiaikana, Suomen lyhyenä kesänä.

Vaikka myös yksityiset tilaavat asfaltointitöitä, esimerkiksi kaupunkipihoja tai pysäköinti-alueita, ovat valtio ja kunnat suurimpia asfalttialan asiakkaita. Eli suuria asfalttialan asiakkaita oli 1990-luvulla yli neljäsataa. Vain suurimmilla kaupungeilla lienee ollut teorian mukaisia voimaa huomata ja puuttua kartelliin.

Vuonna 1994 Suomessa oli lukuisia paikallisia, pieniä asfalttiyrityksiä ja viisi suurta: Lemminkäinen, Valtatie, Interbetoni, Savatie ja Tielaitos. Asfalttiliitto ry:n kokousten ja muun toiminnan yhteydessä yritysten johdolla oli tilaisuus keskustella ja sopia myös epävirallisista asioista.

1980-luvun lopussa Suomessa koettiin voimakas nousukausi ja 1990 alussa voimakas laskukausi. Kartellien muodostumisen todennäköisyys kasvaa teorian mukaan talouden suhdannevaihtelujen aikana.

Teorian perusteella asfalttikartellin muodostuminen olikin todennäköistä. Oudompaa olisi ollut, jos kyseisissä olosuhteissa ei olisi minkäänlaista kiellettyä kilpailuyhteistyötä esiintynyt.

Uskallan myös pohtia aineiston pienien vihjeiden perusteella ja teorian perusteella, miksi asfalttikartelli onnistui toimimaan niin kauan.

Lopullisesti kartellit kiellettiin Suomessa siis vasta 1993, ja vieläkin oli mahdollisuus saada poikkeuslupia, ja markkina- ja korkeimman hallinto-oikeuden päätöksistä ilmenee, että monet todistajat, jotka siis usein olivat mukana kartellin toiminnassa, olivat olleet mukana asfalttialalla jo vuosikymmeniä. Muutenkin kartellista päättäneet olivat tietenkin jo iäkäämpiä johtajia, jotka olivat työskennelleet ”kartelli-Suomessa” melkein koko uransa. Lisäksi myös muilla aloilla kartellit olivat olleet hyvin yleisiä, joten on ymmärrettävää, että yritysten johtajien mielestä kartellit ovat varmaan olleet ”maan tapa”, vaikka he olisivat siirtyneet asfalttialalle muilta toimialoilta. Kuten arvata saattaa, olivat kaikki oikeuksien kuulemat henkilöt yhtä lukuun ottamatta miehiä. Vain Skanska Oy:n entinen tiedottaja oli nainen. Niin sanottu ”Hyvä veli” –verkosto lienee tässäkin tapauksessa toiminut.

On siis uskottavaa, että vaikka lait olivat vuosikymmenten mittaan huomattavasti tiukentuneet, niin asfalttialalla ei täysin ymmärretty tiukennusten merkitystä; kartellit ovat paheksuttuja, laittomia ja niistä rangaistaan.

Ystävänä tapaus myös omalta pieneltä osaltaan osoittanee, että vaikka Kilpailuvirasto oli antanut jo 31.3.2004 esityksen markkinaoikeudelle kilpailuoikeudelle kilpailunrikkomis-

maksun määräämisestä seitsemälle asfalttialan yritykselle - muun muassa Lemminkäiselle, niin toimintatavat jatkuivat entisellään. Nähtävästi alalla ei uskottu, että kartellista voisi oikeasti seurata jotain toimijoille. Kaikki yritykset taisivat edelleen katsoa tarjouksensa samasta taulukosta. Kyseessä oli siis tyyppillinen hintakartelli. Sen sijaan pienen yksityisen tilauksen kohdalla ei tietenkään ollut mitään mieltä organisoida tarjouskartellia. Valitkoon pieniasiakas ylihintaisista tarjouksista minkä haluaa. Todennäköisesti kuitenkin seuraamusmaksut ja todennäköiset vahingonkorvaukset ovat herättäneet paitsi asfalttialan niin myös muut toimialat nykytilanteeseen.

Sen sijaan seuraamusmaksuista ja muista seuraamuksista sain mielestäni riittävästi tietoa aineistostani. Tutkimukseni kannalta on tosin harmillista, että vahingonkorvausasia hovioikeudessa on vielä kesken. Kun käsittely Helsingin hovioikeudessa alkoi maaliskuun alussa 2015, luvattiin päätös lokakuussa 2015. On jälleen kerran osoitus kartelliasioiden monimutkaisuudesta, että asian käsittely on venynyt suunnitellusta, eikä päätöstä ole vielä tullut tätä kirjoitettaessa, marraskuun puolivälissä 2015.

5.2 Lemminkäisen pörssikurssin kehitys vuosina 2000–2015

Tammikuussa 2000 Lemminkäisen ylin pörssikurssi Helsingin pörssissä oli noin 10 euroa. Se nousi sangen tasaisesti vuoteen 2005 asti ollen korkeimmillaan vajaat 20 euroa ja vuoden 2005 tammikuussa se oli 16,40 euroa. Kilpailuviraston tiedotteilla ja selvityksillä ei näyttänyt olevan mitään vaikutusta pörssikurssiin, mutta Kilpailuviraston esitys markkinaoikeudelle 31.3.2004 näyttää notkauttaneen Lemminkäisen kurssia, sillä huhtikuussa 2004 oli ylin kurssi 13,49, helmikuussa 2004 se oli 17,90. (Kauppalehti 2015.)

Markkinoiden säikähdytys oli kuitenkin lyhytaikainen, sillä Lemminkäisen kurssi jatkoi nousuaan entistä jyrkemmin. Tammikuu 2006: 32,71, tammikuu 2007: 38,52 ja lopulta toukokuussa 2007 oli Lemminkäisen ylin pörssikurssi 50,79 euroa. (Kauppalehti 2015.)

Siitä kurssi alkoi laskea yhtä nopeasti kun oli noussutkin: marraskuussa 2007 33,07 ja 19.12.2007 annetun markkinaoikeuden tuomion jälkeen joulukuun ylin kurssi oli 31,47. Kurssi elpyi vielä hiukan, mutta sitten vuosi melkein suoraa pudotusta ja joulukuussa 2008 ylin kurssi oli 12,27. (Kauppalehti 2015.)

Siitä kurssi lähti taas tasaiseen jyrkkään nousuun ja elokuussa 2009 kurssi oli 25,32. Nousun katkaisi korkeimman hallinto-oikeuden lainvoimainen tuomio 29.9.2009. Sieltä Lemminkäisen kurssi on laskenut sangen tasaisesti ja joulukuussa 2014 se oli vain 9,63, syyskuussa 2015 se oli 11,60 euroa. (Kauppalehti 2015.)

On tietenkin vaikea sanoa, kuinka suuri osuus Lemminkäisen pörssikurssien vaihtelusta johtuu asfalttikartellista ja sen seurauksista. Vaikeutena on arvioida, kuinka Lemminkäisellä olisi mennyt, jos asfalttikartellia ei olisi ollut.

Alho ja Sundell ovat tutkimuksensa liitteessä 2 taulukoineet erilaisia uutisia ja niiden vaikutuksia Lemminkäisen pörssikurssiin. Taulukosta on nähtävissä, että talouden yleinen tila, uutiset maailmalta ja esimerkiksi osavuosikatsaukset ovat vaikuttaneet Lemminkäisen kurssiin keskimäärin enemmän kuin asfalttikartelliuutiset. Asfalttikartelliepäily 14.6.2002 laski kurssia noin 6 prosenttia; Kilpailuviraston esitys seuraamusmaksuista 30.3.2004 laski kurssia noin 20 prosenttia. Sitten 23.4.2009 tieto asfalttikartellijutun päättymisestä ja tuomioista seuravana syksynä nosti yllättävästi kurssia noin 40 prosenttia ja lopullinen seuraamusmaksutuomio laski kurssia vain noin 12,5 prosenttia.

Jos laskee nuo prosentit yhteen, huomaa, että näin ajatellen asfalttikartellilla ei ole ollut käytännössä mitään merkitystä Lemminkäisen osakekurssiin ja siten menestykseen sijoittajien silmissä. Onneksi asia ei liene näin yksioikoinen. Toki muut seikat ovat vaikuttaneet Lemminkäisen pörssikurssiin enemmän kuin asfalttikartelli, asfalttitoimintahan on vain osa Lemminkäisen laajaa toimintaa, vaikka suuri yleisö sen enimmäkseen asfalttifirmaa tuntee.

Alho ja Sundell ovat tutkimuksessaan verranneet YIT:n ja Lemminkäisen pörssikurssien kehitystä vuosina 2000 – 2010. Molemmat yhtiöt ovat laaja-alaisia rakennus- ja maanrakennusyhtiöitä, joiden painopistealueet ovat tosin hieman erilaiset. Yhtiöiden eroista huolimatta YIT lieneekin paras vertailukohta pohdittaessa asfalttikartellin vaikutusta Lemminkäisen pörssikurssiin.

Sijoittajan kokonaistuotto eli pörssikurssien nousu ja osingot oli vuosina 2000–2010 YIT:n osakkeella noin 767 % ja Lemminkäisen osakkeella noin 297 % (Alho & Sandell 2014, 115). Koska molemmat yhtiöt ovat rakennusyhtiöitä ja maailmantalous vaikutti samoin molempiin, on syytä uskoa että osasyynä Lemminkäisen huonompaan kehitykseen on asfalttikartelli ja sen seuraamukset. On tosin huomattava, että asfalttikartelli oli tuottoisa osallistujilleen ja se toimi enimmäkseen 1990-luvulla. Jos halutaan pohtia, paljonko asfalttikartellin ylituotot nostivat Lemminkäisen pörssikurssia, ei Alhon ja Sundellin tutkimuksen ajankohta ole paras mahdollinen johtopäätösten tekemiseen.

5.3 Kartellien kriminalisoinnista

Kartellien kriminalisointi olisi selvityksen mukaan keino kartellien vähentämiseen ja siten tuottavampaan talouteen. Lienee silti turvallista olettaa, että Sipilän hallitus ei tavoittele oikeudenmukaisempaa ja toimivampaa taloutta kartellien kriminalisoinnilla. Kaikenlainen elinkeinoelämää hidastava toiminta näyttää olevan hallituksen arvomaailmaa vastaan. Ja onhan hallituksella muita, akuutimpia kiireitä ainakin syksyllä 2015.

5.4 Lisäkysymyksiä

Mielenkiintoinen kysymys, johon ei löytynyt tarkkaa vastausta, on mikä laukaisi aikoinaan Kilpailuviraston tutkinnan asfalttikartellista. Tarinoita liikkuu, että Asfaltti-Tekran - joka myytiin vaiheittain Skanskalle 1996–1997 – toimitusjohtaja ja osaomistaja Heikki Alanen olisi paljastanut asfalttikartellin vuonna 2002. Mitään tämän vahvistavaa en Kilpailuviraston julkaisemista tiedotteista ja esityksistä löytänyt.

Kilpailuvirasto itse sanoo tiedotteessaan 7.3.2002: ”Tarkastuksiin antoivat aiheen viraston tekemät selvitykset...” Lieneekin niin, että asfalttikartellin laajuinen kartelli oli ollut enemmän tai vähemmän yleisessä tiedossa ja kaikkien meidän harmina jo pitempään ja se olisi paljastettu ilman Alastakin. Ymmärtääkseni Alanen oli ensimmäisiä, joka myönsi kartellin olemassaolon Kilpailuviraston tutkimuksissa ja hänen kertomuksensa vaikutti osaltaan kartellituomioon, mutta kunnia hänelle asfalttikartellin varsinaisena paljastajana ei liene kuitenkaan paikallaan.

Traagisen inhimillisen näkökulman tähän liittää Alasen pojan äkillinen kuolema vuonna 2010. Heti kuoleman jälkeen nykyajan toreilla ja turuilla spekulointiin, että pojan kuolemalla olisi jotain tekemistä asfalttikartellin kanssa. Mitään luotettavia lähteitä kyseisestä tapauksesta ei kuitenkaan ole, joten kyseessä lienee taas yksi nykyään niin suosittu salaliittoteoria. Olkoon se kuitenkin tässä osoituksena talouselämän tapahtumien vaikutuksesta ihmisten ajatteluun.

Mielenkiintoinen ajatusleikki on myös, millainen tilanne olisi ollut jos leniency olisi ollut käytössä kartellitutkimusten aikoihin? Olisiko tullut kilpajuoksu Kilpailuvirastoon ensimmäisten kartellitutkimushuhujen levitessä?

Käräjäoikeuden vahingonkorvaustuomio on siis jopa kansainvälisestikin mielenkiintoinen ennakkotapaus ja erittäin todennäköisesti menee aina korkeimpaan oikeuteen asti. Siksi onkin mielenkiintoista, että tapauksessa ei ole käytetty 1.1.2011 oikeudenkäymiskaaren 30 a lukuun tullutta mahdollisuutta niin kutsuttuun ennakkopäätösvalitukseen suoraan

korkeimpaan oikeuteen jättäen hovioikeuden välistä pois. Ennakkopäätösvalituksen edellytyksenä tosin on, että molemmat osapuolet suostuvat siihen ja että olennaisista faktoista vallitsee osapuolten välillä yksimielisyys (Merilampi 2011). Tällaista yksimielisyyttä ei taida asfalttikartelliasiasta lukuisine vastaajineen ja kantajineen löytyä. Korkeimmalla oikeudella ei ole itse oikeutta poimia mielenkiintoisia tapauksia käsiteltäväkseen hovioikeuden ohi, vaan ennakkopäätösvalitus vaatii aina asian osapuolten aloitetta.

Matemaattisesti suuntautuneena seuraava laajennukseni tutkimukseeni olisi kartelliteorian ja vahingonkorvauksien matemaattinen tutkimus, mutta se on paljon tämän tutkimuksen laajuuden ulkopuolella. Otan tuomitut seuraamusmaksut ja vahingonkorvaukset annettuna totuutena.

5.5 Tutkimuksen luotettavuudesta

Tutkimuksen luotettavuus on aina tieteellisessä tutkimuksessa ensisijaisen tärkeää. Laadullisen opinnäytetyön laatija on aina hankalassa asemassa, sillä laadullisen tutkimuksen luotettavuudesta ei ole yksiselitteistä ohjetta (Kananen 2014, 145).

Kun aloin pohtia tutkimukseni luotettavuutta, mieleeni tuli lähinnä lähteiden ja aineiston luotettavuus. Tutkimuksen lähteitä pidän luotettavina, enimmäkseen lakeja tai asiantuntijoiden kirjoituksia ja tutkimuksia. Yksi opinnäytetyökin on mahtunut mukaan (Alho & Sundell), mutta kyseessä on parityönä tehty tavallista laajempi tutkimus, josta olen ottanut käyttööni lähinnä päivämääriä ja prosenttilaskuja, joiden voin olettaa olevan oikein. Lähteitä on runsaasti ja päällekkäisissä lähteissä asioista näytetään oltavan suunnilleen samaa mieltä, joten vaikean kartelliasian perusteista näyttää vallitsevan kutakuinkin yksimielisyys. Luotan myös aineiston luotettavuuteen täysin.

Sen sijaan työni edetessä aloin pohtia luotettavuutta enemmän ja tulini tulokseen, että luotettavaan tutkimukseen tarvitaan myös luotettavat menetelmät ja tutkijat. Tutkija lienee tässä tapauksessa suurin luotettavuuden riski. Mielipiteeni talousrikollisuudesta ja harmaasta taloudesta on ollut vahva. Olenko onnistunut olemaan pyrkimysteni mukaan objektiivinen? Onko yksinkertainen analyysimenetelmäni ollut oikea? Olenko poiminut aineistosta ja teoriasta vain ennakkonäkemykseni mukaisia kohtia?

Jo näiden luotettavuuskysymysten tiedostaminen ja pohtiminen auttaa niiden ratkaisemisessa. Toivottavasti olen onnistunut.

5.6 Mitä opin

On myönnettävä, että kuten monelle muullekin, oli ajatus opinnäytetyöstä minulle pakko-pullaa. Sen joutuu tekemään jotta valmistuu. Kuitenkin työn edetessä se imi mukaansa ja jopa tieteellisen tutkimuksen teoria alkoi kiinnostaa. Tämä opinnäytetyö ei suinkaan vähentänyt kiinnostustani jatko-opintoihin, päinvastoin. Todennäköisesti seuraavan tutkimukseni tekeminen on paljon helpompaa, vaikkapa maisteriopinnoissa.

Tämä työ opetti paljon tieteellisen tutkimuksen perusteista ja itse tutkimusprosessista. Lisäksi sain paljon uutta tietoa juridiikasta, jota en siis paljon opinnoissani kohdannut pakollisten peruskurssien lisäksi. Tosin tämän tasoisessa opinnäytetyössä juridiset asiat otetaan nekin annettuna, eikä yksityiskohtaisempaan selostukseen tai pohdintaan ole tarvetta jos ei haluakaan.

Mutta itse kartelleista opin runsaasti ja mielipiteenikin vahvistui. Talousjärjestelmämme on ehkäpä tällä hetkellä mahdollisista järjestelmistä toimivin, mutta sekin tarvitsee yhteisesti noudatettavia sääntöjä. Kilpailulaki on talouden perustuslaki, ja vakavat kartellit ovat lain sekä siten taloutemme ja yhteiskuntamme vihollisia. Niitä vastaan täytyy taistella ja sanktioiden on oltava tuntuvia.

On ymmärrettävää, että jos valvonta on suurta, sanktiot ovat pieniä ja päinvastoin. Vaikka nykyäänkin kartellin paljastumisen riski on pieni, suunta lienee vähempää säätelyä kohden yleismaailmallisestikin, tähän näkyy myös nykyisen hallituksen ohjelmassa. Mikäpä siinä, kyllähän säätelyn vähentämisellä saadaan talouteen usein lisää vauhtia. Mutta ymmärtääkö hallituksemme, mitä siitä seuraa, jos sekä säätely että sanktiot ovat pieniä. Talousrikollisuus kasvaa varmasti, mutta kai se on sitä talouskasvua sekin hallituksen mielestä.

Taloudellinen tilanne Euroopassa ja varsinkin Suomessa on vaikea. Mutta olisi hyvä hallituksenkin tarkkaan pohtia, saisiko talousrikollisuutta torjuttua kartellien osalta kilpailu- tai rikoslakia muuttamalla ja talousrikosten tutkintaa tehostamalla. On väitetty, että jokainen tutkintaan käytetty euro tulee moninkertaisena takaisin ja se on helppo uskoa. Talousrikollisuus siirtää rahaa yhteisestä kukkarostamme yksityiseen ja jokainen euro on julkisessa taloudessa nyt tarpeen. Vain aika näyttää onko asfalttikartellin tuomioilla vaikutusta talouselämäämme ja talouden toimijoiden suhtautumiseen kartelleihin.

Lähteet

Alho, M. & Sundell, J. 2014. Rakennusalan pörssiyhtiöt sijoituskohteina 2000-2010 – Case YIT Oyj & Lemminkäinen Oyj. Opinnäytetyö. Laurea. Espoo. Luettavissa: <https://www.theseus.fi/handle/10024/79884>. Luettu:15.10.2015

Björkroth, T. & Boëlius, J. 2008. Kilpailupolitiikka ja innovaatiotoiminta. Teoksessa: Kilpailukatsaus, Kilpailuviraston selvityksiä 2/2008. Edita Prima. Helsinki. Luettavissa: <http://www.kkv.fi/globalassets/kkv-suomi/julkaisut/selvitykset/2008/kivi-selvityksia-2-2008-kilpailukatsaus.pdf>. Luettu 28.9.2015.

Euroopan komissio 2015. Cartel statistics. Luettavissa: <http://ec.europa.eu/competition/cartels/statistics/statistics.pdf>. Luettu 5.10.2015.

HE 162/1991. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi kilpailunrajoituksista.

Heikinsalmi, M. 2009. Kilpailunrikkomismaksu kartellitapauksissa Suomessa. Pro gradu – tutkielma. Kilpailuviraston selvityksiä 1/2009. Luettavissa: <http://www.kkv.fi/globalassets/kkv-suomi/julkaisut/selvitykset/2009/kivi-selvityksia-1-2009.pdf>. Luettu 13.10.2015.

Helsingin Sanomat 2013. Lemminkäisen osake vahvistui tulosvaroituksesta huolimatta. Talous 28.11.2013. Luettavissa: <http://www.hs.fi/talous/a1385606523995>. Luettu 14.10.2015.

Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2014. Kartellien kriminalisointi Suomessa: Hallintomenettelyyn perustuvan järjestelmän ja rikosoikeudellisen järjestelmän yhteensovittamisen tarkoituksenmukaisuus, toteutettavuus ja edellytykset. Kilpailu- ja kuluttajaviraston Helsingin yliopiston oikeustieteelliseltä tiedekunnalta tilaama selvitys.

Hemmo, M. 2005. Vahingonkorvausoikeus. Talentum. Helsinki.

Hyytinen, A., Steen, F. & Toivanen, O. 2010. Cartels Uncovered. Discussion paper. Norges Handelshøyskole. Institutt for samfunnsøkonomi. Luettavissa: <http://ssrn.com/abstract=1578126>. Luettu 30.9.2015.

Hyytinen A. & Toivanen O. 2010. Kilpailunrajoitukset Suomessa 1958–1992. Kansantaloudellinen aikakauskirja 2/2010. Luettavissa:

<http://www.taloustieteellinenyhdistys.fi/images/stories/kak/kak22010/kak22010hyytinen.pdf>
f. Luettu 19.10.2015.

Kalliokoski, T. & Virtanen, P. 2014. Kilpailuoikeudellinen vahingonkorvaus asfalttikartelli-ratkaisun valossa. Defensor Legis 1/2014. Luettavissa:
http://www.edilex.fi/defensor_legis/12611.pdf. Luettu 12.10.2015.

Kananen J. 2014. Laadullinen tutkimus opinnäytetyönä. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 176. Jyväskylä.

Kanniainen, V. & Määttä, K. 2011. Kartellit teoriassa ja käytännössä. Tutkielma. Edilex.

Kauppalehti 2015. Lemminkäinen Oyj pörssikurssi. Luettavissa:
<http://www.kauppalehti.fi/5/i/porssi/porssikurssit/osake/?klid=1016>. Luettu 15.10.2015.

Kilpailulaki 12.8.2011/948

KKV. Kilpailu- ja kuluttajavirasto 2013. Tietoja Kilpailu- ja kuluttajavirastosta. Luettavissa:
<http://www.kkv.fi/Tietoa-KKVsta/>. Luettu 21.10.2015.

Kuoppamäki, P. 2012. Uusi kilpailuoikeus. Sanoma Pro. Helsinki.

Laki kilpailunrajoituksista (kumottu) 27.5.1992/480

Merilampi 2011. Ohivalitus käräjäoikeudesta suoraan korkeimpaan oikeuteen. Artikkelit.
Luettavissa: <http://www.merilampi.com/uutiskirjeartikkelit?artikkeli=23429856>. Luettu 21.10.2015.

NCC. Perusasfaltit. Luettavissa: <http://www.ncc.fi/tuotteet-ja-palvelut/perusasfaltit/>. Luettu 10.9.2015

Oikeudenkäymiskaari 1.1.1734/4

Ojala, M. 2011. EU-kilpailuoikeus. Edita. Helsinki.

Pråhl, P & Puhakka, P. 2014. Suomen ryhmäkannelaki erityisesti viimeaikaisen EU-kehityksen valossa. Defensor Legis 4/2014. Luettavissa:
http://www.edilex.fi/defensor_legis/14051.pdf. Luettu 13.10.2015.

Pursiainen, H., Siikanen, M., Tukiainen J. & Mälkönen V. 2011. Valmisteluraportit 8. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. Asfalttikartellin kunnille aiheuttamien vahinkojen arviointi. Loppuraportti.

Pääministeri Juha Sipilän hallituksen strateginen ohjelma, 2015. Valtioneuvoston kanslia.

Luettavissa:

http://valtioneuvosto.fi/documents/10184/1427398/Ratkaisujen+Suomi_FI_YHDISTETTY_netti.pdf/801f523e-5dfb-45a4-8b4b-5b5491d6cc82. Luettu 24.9.2015.

Pääministeri Jyrki Kataisen ohjelma, 2011. Valtioneuvoston kanslia. Luettavissa:

http://vnk.fi/documents/10616/622966/H0111_P%C3%A4%C3%A4ministeri+Jyrki+Kataisen+hallituksen+ohjelma.pdf/a49b3eb5-9e98-44c6-bd92-b054bea36f61?version=1.0. Luettu 23.9.2015.

Sarajärvi A. & Tuomi J. 2009. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.

Taloussanomat. Taloussankirja. Luettavissa:

<http://www.taloussanomat.fi/porssi/sanakirja/kirjain/E/>. Luettu 1.10.2015.

Tiainen, T. 2008. Taloudellisen kilpailun tehtävät markkinataloudessa. Teoksessa: Kilpailukatsaus, kilpailuviraston selvityksiä 2/2008. Edita Prima. Helsinki. Luettavissa:

<http://www.taloussanomat.fi/porssi/sanakirja/kirjain/E/http://www.kkv.fi/globalassets/kkv-suomi/julkaisut/selvitykset/2008/kivi-selvityksia-2-2008-kilpailukatsaus.pdf>. Luettu 24.9.2015.

Vahingonkorvauslaki 31.5.1974/412

Virtanen, M. 2008. Kilpailu ja kokonaistalous. Teoksessa: Kilpailukatsaus, kilpailuviraston selvityksiä 2/2008. Edita Prima. Helsinki. Luettavissa: <http://www.kkv.fi/globalassets/kkv-suomi/julkaisut/selvitykset/2008/kivi-selvityksia-2-2008-kilpailukatsaus.pdf>. Luettu

28.9.2015.

Wikberg, O. 2009. Leniency v. kartellit. Väitöstutkimus. Helsingin yliopisto.